RAZVOJ FILOZOFIJE ODGOJA KROZ POVIJEST I UTJECAJ NA SUVREMENU FILOZOFIJU ODGOJA

Miloš, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:221559

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

RAZVOJ FILOZOFIJE ODGOJA KROZ POVIJEST I UTJECAJ NA SUVREMENU FILOZOFIJU ODGOJA

MARIJA MILOŠ

Split, 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

RAZVOJ FILOZOFIJE ODGOJA KROZ POVIJEST I UTJECAJ NA SUVREMENU FILOZOFIJU ODGOJA

Studentica: Marija Miloš

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marita Brčić Kuljiš

Split, 2020.

SADRŽAJ

UVOD……1

1. O FILOZOFIJI ODGOJA KAO FILOZOFSKOJ DISCIPLINI……...…….2

2. RAZVOJ FILOZOFIJE ODGOJA KROZ POVIJEST FILOZOFSKE MISLI…...…6

2.1. Sofistički doprinos promišljanju odgoja…….…..……..…….…..6

2.2. Sokrat o odgoju…….…..9

2.3. Platonova teorija odgoja……13

2.4. Aristotel i odgoj za vrline……..……....19

2.5. Jean Jacques Rousseau- odgoj u vrijeme prosvjetiteljstva……...…….24

2.6. Immanuel Kant o slobodi…..……..……..…..29

3. SUVREMENA FILOZOFIJA ODGOJA…….……33

3.1. O suvremenoj filozofiji odgoja općenito……..33

3.2. John Dewey i odgoj za život……34

3.3. Razvoj pedagogije iz filozofije odgoja ……...40

3.4. Filozofija odgoja u Hrvatskoj ……40

4. ASPEKTI SUVREMENE FILOZOFIJE ODGOJA…….....43

4.1. Metoda Sokratovih krugova…….……....…43

4.2 Učenik u središtu odgojnog procesa.……..…45

4.3. Odgoj za političku zajednicu …….…..47

4.4. Odgoj/obrazovanje za demokraciju i demokratsko obrazovanje/odgoj…….…….….49

4.5. Pričanje priča o moralnosti……...51

4.6. Odgoj za kritičko mišljenje……..52

ZAKLJUČAK…….……....54

Literatura

Sažetak

Abstract

UVOD

Kroz čitavu povijest čovječanstva pokušava se jednoznačno odrediti što je to čovjek. Postoje brojne definicije čovjeka ovisno iz koje perspektive ili discipline ga se nastoji objasniti. Iako čovjeka možemo promatrati s fizičke strane kao izvanredno živo biće u prirodi, nevjerojatnih anatomskih obilježja, za ovaj rad puno važnija nam je "druga" strana čovjeka, ona u kojoj je on razumna životinja odnosno neizostavno društveno biće. Čovjek kao takav ima potrebe, nagone i osjećaje, posjeduje svijest, ali i moral. Uz intelektualnu i moralnu, jedna od glavnih obilježja čovjeka upravo je njegova društvena strana. Za uspješan razvoj svih aspekata ljudskog bića nužan je odgoj.

U ovom diplomskom radu bavit ću se temom razvoja filozofije odgoja od antičkog vremena pa do danas. Na samom početku iznijet ću općenite činjenice o filozofiji odgoja, ali i o pedagogiji kao društvenoj znanosti o odgoju koja se u 19. stoljeću razvila iz filozofije. Objasnit ću razvoj filozofije odgoja kroz povijest filozofske misli. U skladu s tim, iznijet ću važna učenja sofista, Sokrata, Platona, Aristotela, a zatim i neizostavnog J.J. Rousseaua, I. Kanta te na kraju J. Deweya. Iako su se brojni filozofi bavili upravo filozofijom odgoja, izabrana su ova imena kao ona koja su ostavila neizbrisive tragove u ovoj filozofskoj disciplini.

Od vremena sofista pa do danas dogodile su se velike promjene u čovječanstvu i u skladu s tim promijenio se i pristup odgoju. Današnji svijet je obuzet napretkom tehnologije, te se gotovo i gube vrijednosni koncepti utemeljeni u prošlosti. Zbog ubrzanosti života te informatizacije čitavog obrazovnog spektra, promijenili su se i pristupi prema učenicima odnosno promijenili su se i ciljevi odgoja. U zadnjem poglavlju analizirat ću neke od značajnih klasičnih filozofskih koncepata i ideja koje su ostvarile snažan utjecaj na suvremenu filozofiju odgoja.

Također, iznijet ću težnje suvremene filozofije odgoja koja ponovno naglasak stavlja na odgoj za kritičko mišljenje s ciljem oslobađanja pojedinaca od npr. medijske manipulacije, te objasniti zajedničke probleme antičkih filozofa i suvremenih filozofija odgoja te njihova eventualna rješenja.

1. O FILOZOFIJI ODGOJA KAO FILOZOFSKOJ DISCIPLINI

Odgoj počinje rođenjem čovjeka. Prvi obrisi shvaćanja odgoja kao važnog elementa ljudskog života pojavljuju se još u antici, točnije kod Sofista koji su odgoj (a zatim i obrazovanje) učinili profesijom. Sofisti su bili optuživani zbog instrumentalizacije odgoja, a prvu obranu od instrumentalizacije odgoja nudi Sokrat svojom specifičnom metodom odnosno majeutikom. Dok Sokrat u odgoju vidi put za razvoj etičkog intelektualizma, Platon i Aristotel u odgoju vide glavno sredstvo održavanja stabilnog političkog poretka.

U to najranije vrijeme promišljanja o odgoju, odgoj se nije izdvajao kao zaseban predmet istraživanja nego je bio u službi drugih područja istraživanja, najčešće etike i politike. Nešto kasnije, u okvirima humanizma može se govoriti o počecima osamostaljivanja odgojne teorije. Naime, humanisti su uvažavali odgajanika, polazili su od njegovih interesa te su težili razvoju svestranog čovjeka s naglaskom da taj razvoj bude harmonijski. Thomas Mores i Thomas Campanella, utopisti socijalisti, pomogli su *pedagogijskoj* teoriji otići još korak dalje. Oni su istaknuli obvezu školovanja za svu djecu, pažnju su usmjeravali na realistička znanja, na slobodno vrijeme djece, njihov tjelesni razvoj kao i moralni, i sve to u krugu demokracije.[1] Nakon Lockea i njegove teorije empirizma, ideju novog građanskog odgoja ističe Jean Jacques Rousseau s njegovim kapitalnim pedagoškim djelom *Emil ili o odgoju.*

Danas kada govorimo o odgoju, oslanjamo se najvećim dijelom na pedagogiju. Pedagogija (grč. *padios+agein*) je društvena znanost koja je utemeljena u 19. stoljeću, a koja „proučava, istražuje i unaprjeđuje odgoj i obrazovanje, te proučava različite utjecaje na individualni i socijalni razvoj kao i druge čimbenike, procese i sadržaje oblikovanja ljudske osobnosti i identiteta“.[2] Pedagogija ne nastupa ni kao filozofija odgoja ni kao praktička filozofija, dakle ni kao kritika postojećeg odgoja ni kao pokušaj njegova stvaralačkog prekoračenja, nego kao znanstveni privid vladajuće ideologije, tj. kao "znanstveni" opis i propis onoga što vlast očekuje od odgoja.[3]

Čovjek na svijet dolazi bez znanja ili iskustva potrebnih za život. Stoga, važan dio čovjekovog života sadržan je u prikupljanju znanja i iskustva kako bi se mogao snalaziti u svijetu u kojem živi, ali i kontinuirano usavršavati svoje predispozicije. U tom procesu ključnu ulogu igra odgoj, ali i obrazovanje. "U svom užem, osnovnom značenju odgoj je namjerno, plansko, svrhovito

[1] Ante Vukasović, *Pedagogija*, Hrvatski katolički zbor „Mi“, Zagreb 2001., str. 93.
[2] „Pedagogija“. U: Hrvatska enciklopedija, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=47271 (03.03.2021.).
[3] Milan Polić, *K filozofiji odgoja,* Znamen i Institut za pedagogijska istraživanja, Zagreb 1993., str. 10.

djelovanje prvenstveno na nedoraslog čovjeka (dijete) radi svijesnog i aktivnog razvijanja njegovih vrijednih dispozicija i uvođenja u kulturnu stvarnost."[4] Obrazovanje pak nas s druge strane uvodi u svijet spoznaja i znanja. Pomoću obrazovanja, i sukladno tome, pomoću odgoja, čovjek se razvija u kompletnu osobu, odnosno on se, filozofski govoreći, bliži ispunjavanju svoje svrhe. Odgoj za cilj ima razvitak cjelovite ljudske osobnosti. U širem smislu, odgoj obuhvaća prikupljanje znanja, vještina i navika što bi u suštini predstavljalo definiciju obrazovanja. Obrazovanje treba pripremiti čovjeka za radne i druge životne navike tako što će osim prenošenja znanja inzistirati i na njegovoj primjeni. Filozofija odgoja je, kako ćemo vidjeti, usmjerena i na odgoj i na obrazovanje. A. Gloubović u svom tekstu *Filozofija odgoja* predlaže kako bi u kontekstu filozofije odgoja možda bilo „primjerenije govoriti o edukaciji, s obzirom da ta riječ, tj. složenica, u sebi uključuje/podrazumijeva odgoj i obrazovanje (i ne zahvaća nužno samo institucionalnu razinu)“.[5]

Cilj čovjeka je, dakle, postati autonomna i zrela osoba, a njegova posebnost je, kako navodi Golubović, upravo u razvoju i usavršavanju njegovih intelektualnih i moralnih sposobnosti.[6] Kao što je rečeno, antički filozofi započeli su s promišljanjem odgoja, no ponekad su to bili tek usputni zapisi i komentari na temu, a nekad su o tome raspravljali detaljno poput Platona u *Državi*. Golubović[7] kaže kako filozofiju odgoja ne možemo promišljati bez tri glavna čimbenika: odgajatelj, odgajanik i država. Zašto država? Zato što je državna politika to jest određeno ministarstvo zaslužno za kreiranje, provedbu i nadzor odgojno-obrazovnog sustava. Otkad postoje politički uređena društva, postoji i pitanje pripreme članova tog društva za sudjelovanje u društvenoj odnosno političkoj sferi. Tako npr. Aristotel u svojoj *Politici* čitavo jedno poglavlje, posljednju knjigu, posvećuje pitanju odgoja/obrazovanja i mogućnostima da odgoj/obrazovanje bude sredstvo očuvanja stabilnosti državnoga uređenja, dok Jean-Jacques Rousseau u radu iz 1765. piše: “Stvoriti vladavinu za narod svakako je korisna stvar, no znam još jednu korisniju – odgojiti naciju za vladavinu”.[8] Dakle, država kroz odgojno-obrazovne ustanove oblikuje stavove i uvjerenja kojima će postići razvoj građana prikladnih za politički sustav koji je na snazi u društvu.

---

[4] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 17.

[5] Aleksandra Golubović, ››Filozofija odgoja‹‹, *Riječki teološki časopis* 36 (2/2010), str. 609-624. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/121849 (20.01.2021.).

[6] Ibid., str. 610.

[7] Ibid., str. 611.

[8] Berto Šalaj, ››Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država‹‹, *Politička misao: časopis za politologiju,* vol.39/no.3 (2002), str. 127-144. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/23705 (6.2.2021.).

I danas je općeprihvaćeno da su etika i filozofija politike najuže povezane s filozofijom odgoja jer su pitanja o ciljevima, metodama, vrstama, programu i provedbi odgoja u primarnom smislu vezani za etiku i filozofiju politike, a u drugotnom za epistemologiju i metafiziku.[9] Makar čovjek samo poimanje sebe i vlastite uloge u svijetu nastoji putem filozofije tek razumjeti, njegovo razumijevanje mu nameće potrebu da ga sukladno vlastitim spoznajama ujedno i mijenja. U tom smislu čovjek uvijek ima potrebu djelovati praktički.[10]

S obzirom da pojam odgoja ima mnogo različitih definicija, tako je i filozofiju odgoja teško jednoznačno odrediti:

> *U filozofiji odgoja govorimo, dakle, o dvije vrste dispozicija, tj. sposobnosti koje kod čovjeka treba razviti i usavršiti, a to su urođene i stečene. Filozofija odgoja bavi se ovom drugom vrstom, odnosno, mogućnošću formiranja određenih karakternih crta. U tom smislu aktivnost i proces odgoja odnosi se na stjecanje onih sposobnosti ili karakternih crta koje su poželjne za odgajanika (bilo da ih pokušava usavršiti roditelj, profesor ili sam odgajanik). Filozofija odgoja bavi se krepostima, odnosno vrlinama (izvrsnostima) o kojima su govorili već Platon i Aristotel. Ona označava prijenos ili stjecanje vrlina pomoću korištenja različitih tehnika, kao npr. instrukcije, treniranja, studiranja, vježbanja, vođenja, discipline itd.*[11]

Ili:

> *Filozofija kao mišljenje i samomišljenje čovjeka jest bitno i odgoj i samoodgoj jer samo čovjek koji reflektira o svojoj vlastitoj opstojnosti može uzgajati (kultivirati) ili odgajati svoje vlastite ljudske mogućnosti. Budući da je pak odgoj uvijek već društveno i kulturno predustrojen, dakle posljedak je zatečenih povijesnih okolnosti, to je upravo zadaća filozofskog mišljenja (kao kritičkoga i samokritičkoga) pružiti uvid u sve bitne antropološke zakonitosti u cjelini svega onoga što čovjek susreće kao pojedinačne ontološke pojave (dakle, sama sebe, tijelo, duh, zajednicu, društvo, državu, povijest…).*[12]

Filozofija odgoja, najjednostavnije rečeno, proučava bit odgoja.[13] Odgoj započinje od rođenja i zapravo nikad ne završava. Čovjek, naročito dijete, ne može zadovoljiti sam većinu svojih potreba pa je upućen na druge. Međutim, to ne znači da se odgoj ne može promatrati i kao samorazvitak. Nužno je da čovjek uvijek radi na sebi i za sebe neovisno o odgajatelju ili drugim elementima. Isto tako, odgoj ne može biti usmjeren isključivo na potrebe odgajanika, već se u obzir moraju uzeti i odgajateljeve želje ili potrebe. Ukoliko odgajatelj u odgoju ne može pronaći sebe, ukoliko se u njemu ne može ljudski potvrditi, ukoliko njime ne može zadovoljiti svoju stvaralačku potrebu, ili takve potrebe niti nema, onda njegova djelatnost prestaje biti odgoj i

[9] A. Golubović, *Filozofija odgoja*, str. 611.
[10] Dean Cikovac, ››Odnos pedagogije i praktične filozofije u antičkoj filozofiji‹‹ u: Željko Milanović (ur.) *Konteksti*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi sad, 2015.
[11] A. Golubović, *Filozofija odgoja*, str. 614.
[12] Ivan Čehok, *Filozofija odgoja: Izbor tekstova hrvatskih pisaca,* Školska knjiga, Zagreb 1997., str. 7.
[13] A. Golubović, *Filozofija odgoja*, str. 614.

pretvara se u mukotrpan rad čija je svrha izvan njega samoga.[14] Predmet filozofije odgoja je čovjek koji se nikad ne prestaje preispitivati, koji uvijek reflektira o svom prosuđivanju i svojim djelima. Filozofija odgoja uvijek ostavlja prostora za boljitak jer je nemoguće očekivati da čovjek dosegne točku savršenstva. U toj činjenici filozofija odgoja ima izvor; čovjek uvijek teži ka višemu, ne prestaje raditi na sebi, na svojem usavršavanju.

[14] M, Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 19.

2. RAZVOJ FILOZOFIJE ODGOJA KROZ POVIJEST FILOZOFSKE MISLI

2.1. Sofistički doprinos promišljanju odgoja

Nakon pobjedonosnog uspjeha perzijskih ratova, grčki narod je sazrio, izgubio je naivnu vjeru u staro te je iskusio vrijednost moći i znanja za praktičan život.[15] Narod je bio samostalno potaknut na istraživanje te je do svijesti doprlo da onaj koji zna je najkorisniji i ima najviše uspjeha. Najveći preokret dogodio se u Ateni naročito zbog težnje mnogih za političkom karijerom koja je onda iziskivala dodatna znanja. Tu s radom započinju sofisti.

Sofisti su ime dobili od grčke riječi *sophos, sophia* što znači „mudro" i „mudrost" te zapravo potječu od ranije pjesničke tradicije podučavanja.[16] Pojavili su se zbog potrebe ljudi i države koji se nisu više zadovoljavali tradicijom već su težili za produbljenjem svoga znanja. Više nije bilo dovoljno dobro obraćati se prorocima ili se voditi ustaljenim običajima, već se javila potreba za razmišljanjem. Brzo su privukli mlade jer nisu nametali svoju moć, već su nudili razvitak čovjeka.

Sofisti su iz škola izišli u javnost i poučavali ljude djelomično iz plemenitog poriva, a dobrim dijelom se njihovo poučavanje pretvaralo u zanat. Iz tog razloga su brojni obrazovani ljudi dolazili u Atenu kako bi dijelili svoje znanje i pritom se bogatili. Mnogi drugi filozofi su ih prozivali zbog toga pa ih tako i Sokrat zove onima što prodaju svoju mudrost bilo kome tko traži[17] misleći time da sofisti uzimajući novac, uskraćuju slobodu, odnosno da moraju razgovarati sa svakim koji može platiti. Problem koji se stvorio kod sofista i naplaćivanja poduke je što bi lako kliznuli u manipulaciju pa su često učenicima davali obećanja koja nisu mogli ispuniti jer su se, kao i drugi profesionalci, morali dijelom pokoravati tržištu.[18] Njihova površnost u odgajanju nije ovisila samo o njima već i dijelom o odgajanicima koji su često poduke plaćali iz površnih potreba kao što su ostvarenje neke osobne koristi, a ne radi znanja. *Paideia*[19] sofističkog tipa manje je usmjerena na osobnu izgradnju, a više na politički uspjeh pojedinca: ona treba mladog čovjeka osposobiti za uspješno djelovanje u javnom prostoru, za preuzimanje vodećih položaja, za što je, smatrali su, bilo dovoljno formalno obrazovanje koje je obuhvaćalo gramatiku, retoriku i dijalektiku kao i određeno opće znanje iz čega je nastao

[15] Wilhelm Windelband, *Povijest filozofije*, preveli Nada Šašel, Danko Grlić i Danilo Pejović, Naprijed, Beograd 1974., str. 108.
[16] W.K.C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat,* preveli Laura Blažetić, Juraj Bubalo i Branko Malić, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb 2006., str. 27.
[17] Ibid., str. 35.
[18] M. Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 25.
[19] Izvorno znači obrazovanje dječaka za život. U antičko vrijeme izriče idealni način odgoja pomoću vještina, literature i znanja.

kanon disciplina koji je od kasne antike poznat kao kvadrivium: aritmetika, geometrija, astronomija i muzika.

U to vrijeme je i znanost promijenila svoju zadaću. Postala je odlučujuća snaga, naročito u političkom životu, upravo zato što se od političara očekivala sposobnost govora. Sofisti su tako preuzeli ulogu učitelja rječitosti. Usmjereni su bili na mišljenje i htijenje čovjeka, pa je znanost zadobila subjektivni pravac i tako izgubila svoj čisto teoretski karakter i dobila pretežno praktično značenje.[20] S obzirom da su u centru pozornosti bila ljudska htijenja i predodžbe, očigledno je da se postavljalo pitanje ima li nešto općevrijedno:

> *Znanstvena izobrazba kojom su sofisti pokušali obogatiti svoju retoriku kao umijeće prikazivanja, dokazivanja i pobijanja, dovela je doduše s jedne strane do osnutka samostalne psihologije, a s druge strane do osvještavanja logičkih i etičkih normi: no tek s obzirom na okretnost, koju su ovi ljudi vježbali i učili kako bi opravdali bilo koji proizvoljni nazor, došla im je relativnost ljudskih predočaba i namjera (...) time su međutim zapali u skepticizam koji je ispočetka bio ozbiljna znanstvena teorija, ali je naskoro prešao u frivolnu igru*.[21]

Sofisti su hvalili više vjerojatnost nego istinu, jer su za njih istina i znanje bili iluzija.

Sofisti su, dakle, bili omraženi od različitih filozofa i nekih vodećih građana Atene, vjerojatno ne samo zbog predmeta podučavanja već i zbog činjenice da oni sami nisu bili Atenjani, već su bili stranci koji su putovali van svog zavičaja naplaćivati znanje. Podučavali su na različite načine, ponekad u malim grupama ili na seminarima, a nekad na javnim izlaganjima ili predavanjima.

U petom stoljeću, demokracija je u Ateni (i nekim drugim grčkim gradovima) dosegla svoj vrhunac. Demokracija je bila dio općih pokreta prema jednakosti i potreba da se očuva demokracija bio je poticaj za dodavanje argumenata u njenu korist.[22] Bogati su oni koji imaju svoju poziciju, ali najinteligentniji daju savjete. Tipični demokratski ideali poput pojmova pravde, sloge i prijateljstva bili su međuovisni i nužni za politički red. Za Protagoru, pravda je ta koja „donosi red u naše gradove i stvara vezu prijateljstva i zajedništva".[23] Upravo Protagora je bio duhovni vođa sofistike, od njega su potekle neke plodne filozofske teorije i pojmovi. Najpoznatija njegova izjava „Čovjek je mjerilo svih stvari; onih koji jesu da jesu, a onih koji nisu da nisu" može se protumačiti da su naši osjećaji i uvjerenja ti koji određuju prirodu stvarnosti. Ipak, brojne su polemike oko tumačenja ove izjave, pa je neki smatraju isključivo

[20] W. Windelband, *Povijest filozofije*, str. 110.
[21] Ibid., str.110.
[22] W.K.C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 141.
[23] Ibid., str. 142.

subjektivističkom. "*Protagora svojom tvrdnjom da je čovek mjerilo svih stvari, uzdiže čoveka iznad mitologije i tradicije, iznad bogova i religije - i tvrdi, da je čovek mjerilo svega, - i za svoje mišljenje ne treba nikakve autoritete*".[24]

Nedostatak Protagorinog učenja je što je pažnju usmjeravao samo na sredstva, ali ne i na ishod, odnosno, mlade je podučavao vještinu uvjeravanja, a što će oni kasnije učiniti s tim, njihova je stvar.[25]

Osim Protagore, neki od važnijih sofista bili su još Gorgija, koji je bio prvenstveno učitelj retorike, te Hipija i Prodik. Gorgija je jedini sofist koji je govorio da ne podučava vrlinu. On je vidio moć uvjeravanja kao vrhunac na svakom polju. Učenje vrline sofistička je osnova za stjecanje sredstava za život. Vrline se stječu učenjem tijekom djetinjstva, prvo od roditelja i dadilje, onda od učitelja i naposljetku od države čiji sustav zakona i kazni ima edukativni smisao.[26] Kazna je prikladna samo kod odsutnosti dobrih osobina koje se mogu steći podukom, a ne primjenjuje se u slučaju prirodnog nedostatka osobine u čovjeku, stoga sofist može samo nastaviti s podukom s ciljem da malo poboljša stvari.[27]

Iako sofiste smatramo prvim profesionalnim učiteljima te su oni uistinu odgoj i obrazovanje podigli na višu razinu, ipak nisu provodili dublja filozofska razmišljanja o temi. Nisu proučavali bit odgoja i njegov smisao. Također, oni nisu odvajali odgoj i obrazovanje kao što se to čini danas, već su smatrali da sve može biti predmetom poduke učenja, pa odgoj stoga i nije ništa drugo nego obrazovanje.[28] Velika snaga sofista krila se u tome da su bili svjesni da se sve može dokazati, promišljali su dijalektički, što je predstavljalo problem državi u kojoj moral obuhvaća religiju, dužnosti i zakone:[29]

> *Kada se nisu bavili smišljanjem govornih zamki, već su zaista kritički promišljali određene predmete, a bolji su to među njima svakako činili, sofisti su otvarali uvid u čovjekove mogućnosti, ili bar postavljali pitanja o njima, čime su se stvarale i pretpostavke istinskog odgoja. Na pitanja koja su oni otvorili nije se moglo jednostavno odmahnuti glavom. Trebalo je učiniti napor, tj. razviti vlastite mogućnosti da bi se na ta pitanja odgovorilo*.[30]

Dakle, iako se sofisti nisu bavili pitanjem smisla odgoja, uvelike su pomogli da odgoj uskoro postane predmetom filozofskog interesa te su čovjeka stavili u središe kao što i je poanta same filozofije odgoja.

[24] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 77.
[25] W.K.C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 180.
[26] Ibid., str. 244.
[27] Ibid., str. 244.
[28] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 28.
[29] Ibid., str. 29.
[30] Ibid., str. 29.

2.2. Sokrat o odgoju

Sokrat je živio i djelovao u istom razdoblju kao i sofisti. Međutim, tamo gdje su sofisti nailazili na negativne rezultate i poteškoće, Sokrat je svojom vještinom nalazio ideale znanosti. Sokrat nije bio učenjak ni učitelj, nije pripadao ni jednoj školi, već je bio običan čovjek iz naroda, odgojen u kiparskom zanatu, koji se duboko zanimao za znanje.[31] Neprestano je djelovao među svojim sugrađanima i skupljao je oko sebe najbolju atensku mladež ne bi li ih svojom pronicljivošću i oštrim razmišljanjem čemu naučio. Bio je oženjen Ksantipom i imao je tri sina. Ksantipino ime sugerira aristokratske veze i ona je postala primjer svadljivosti.[32] Sokrat Ksantipu nije obrazovao, već je smatrao da je njegova moć nositi se sa svim vrstama ljudi, pa ako može ukrotiti Ksantipu, nema nikoga s kime ne bi mogao izaći nakraj.[33]

Sokrat nije pisao, te o njemu saznajemo iz zapisa drugih filozofa, ponajviše od Aristofana, Ksenofona, Platona i Aristotela.[34] S obzirom da se radi o četiri karakterno različita izvora, u skladu s tim su i zapisi različiti. Tako su oni u njemu vidjeli drukčije stvari i ostavili različite dojmove.

Izbjegavao je aktivno sudjelovati u politici, iako je poučavao mladiće kako da svoju (političku) ulogu odigraju časno i ispravno. Također, bio je poznat i po tome što je govorio stvari koje su bile suprotne demokratskom uređenju koje je tada vladalo, stoga je predstavljao prijetnju vladajućima. Tako je i došlo do besramnih optužbi Sokrata za bezbožnost i kvarenje mladeži na kraju čega je optužen na smrt. Iako je Sokrat kao protuprijedlog za svoju kaznu mogao iznijeti protjerivanje iz Atene, smatrao je kako bi time izdao svoju misiju u Ateni, te je bio uvjeren da gradu nije učinio ništa nažao, već suprotno od toga.

Jedna od specifičnosti Sokrata, osim što nije pisao, je ta da se njegov život, njegova osobnost ne mogu odvojiti od njegovog učenja. On je živio svoju filozofiju, bio je istinski mislilac i odgajatelj:

> *Kao dokaz tome da se samo učenje ne može uzeti zasebno, jer bez obzira je li zahtijevao definicije, ustrajavao na tome da je vrlina znanje, tvrdio da nitko ne čini krivo svojom voljom ili nalagao ljudima da se brinu za svoje duše, ili je pak prividan predmet razgovora bilo postolarstvo ili ljubav, on je uvijek, kako je i sam rekao, „govorio istu istinu o istim stvarima“.*[35]

[31] W. Windelband,. *Povijest filozofije*, str. 113.
[32] W.K.C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 368.
[33] Ibid., str. 368.
[34] Ibid., str. 310.
[35] Ibid., str. 369.

Posebnost Sokrata je što je okrenuo oči ljudi od spekulacija o prirodi fizičkog svijeta, što je bila značajka predsokratovskog razdoblja, te se usredotočio na probleme ljudskog života.[36] Najveće značenje za njega bilo je shvatiti koja je naša svrha na ovom svijetu. On je djelovao nasuprot sofista, pobijao je njihove poduke svojom vještinom raspravljanja. Smatrao je kako prirodne znanosti nisu od praktične koristi jer je većina toga nedokučiva, a i dotada se nikoja dva znanstvenika nisu mogla složiti oko istog pitanja, primjerice, kreće li se sve ili ne. Iako se u mladosti bavio prirodnim znanostima, kad je shvatio da mu one ne mogu dati odgovor na pitanja poput zašto su stvari ovdje ili zašto nestaju, okrenuo se drugoj metodi ispitivanja. U Aristotelovim očima, Sokrat ima dvostruku ulogu u povijesti filozofije; on je proizveo metodu i načelo potrebno za izučavanje prirodnih fenomena te njegovo ime označava kraj znanstvene, a početak etičke epohe u filozofiji.[37] Upravo to je glavna razlika od sofista koji su sve podvrgavali skepticizmu i relativizmu, dok je Sokrat pokušavao etiku staviti u središte. Sofisti su, dakle, razvili razumsko (analitičko) mišljenje do znatne mjere, ali razumsko je mišljenje u biti instrumentalno i ne može odgovoriti na pitanja o smislu i svrsi ljudskog života. Sokrat se pokušava tome suprotstaviti. Instrumentalnom umu (razum) on se suprotstavlja stvaralačkim umom. On traži istinu kao ono što je opće, što dakle nije relativno i podložno sumnji, uvjeren da takva istina postoji i da ju je moguće spoznati te da je prisutna u svakom čovjeku, samo je treba odgojiti.[38] Iako formalno nije imao učenika, njegove su učiteljske ambicije bile neusporedivo veće nego kod bilo kojega profesionalnog učitelja, jer on je sebe vidio kao učitelja i odgajatelja svih građana.[39]

Metoda koju je Sokrat koristio bila je metoda indukcije. Indukcija je napredovanje od pojedinačnog prema općem. Dakle, Sokrat smatra da um opažanjem pojedinih slučajeva može shvatiti opće značajke nekog skupa, primjerice ljudi ili stvari. Indukcija vodi do definicije, a definicija se sastoji od bitnih općih značajki određenog skupa o kojem govorimo. Značenje indukcije u Sokrata je u njegovoj usmjerenosti na heurističnu vrijednost, a ne na logičku valjanost indukcije.[40] Važnost indukcije, tj. definicije posebno se očituje u etičkom smislu. Naime, u govoru Sokratovih suvremenika upotrebljavalo se mnoštvo općih izraza, a naročito onih poput - pravednost, umjerenost i slično. Sokrat je primijetio da značenja tih izraza variraju ovisno o mjestu ili vremenu. Smatrao je da takvi izrazi moraju imati jedno istinito značenje:

[36] W.K.C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 401.
[37] Ibid., str. 408.
[38] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 33.
[39] Ibid., str. 32.
[40] Tonči Kokić, *Pregled antičke filozofije*, Naklada Breza, Zagreb 2015., str. 117.

> *On sam je bio uvjeren da je prva alternativa istinita, te da je nelegitimno i beskorisno za govornika da potiče ljude na usvajanje određenog smjera djelovanja kao najmudrijeg i najpravednijeg, ili za odvjetnike i porotu raspravljati je li pojedinac djelovao ispravno ili loše, pravedno ili nepravedno, osim ako se oni kojih se to tiče slože oko toga što su mudrost, pravednost i dobro. Ako ljudi oko toga nisu suglasni, pa, iako koriste iste riječi, misle njima različite stvari, oni će govoriti o različitim stvarima i njihove rasprave neće moći napredovati bilo intelektualno bilo – kad su u pitanju etička pitanja – moralno.*[41]

Dakle, Sokrat je smatrao kako bi mogli prosuđivati ljudsko djelovanje, potrebno je prije svega odlučiti što su pravda i dobro. Tako ako bi pokušao definirati vrlinu kao što je hrabrost, okupio bi nekoliko slučajeva koji dijele tu odliku i pokušao im naći sličnosti zbog kojih se ti činovi smatraju hrabrima, odnosno, Sokrat je tražio mjerilo. Na taj način je Sokrat dovodio sugovornike u neugodnu situaciju. Ako je rasprava bila o vrlini poput pravednosti, Sokrat je uvijek zahtijevao od druge osobe da mu pokaže ili da oblik same pravednosti kako bi je on onda imao za mjerilo za druge slučajeve. Naravno, gotovo nikad njegovi sugovornici nisu imali prikladne odgovore, nisu uspijevali pronaći bitne značajke vrline o kojoj govore, naročito kad bi Sokrat u razgovor unio i dozu svoje poznate ironije i ponašao se (jer je u to vjerovao) kao da ni on sam ne poznaje temu. Onda kada bi došao do biti vrline, imao bi njezinu definiciju. Sokrat ovim postupkom zapravo ispituje dopustivost upotrebe općih izraza i njihovog sadržaja radi otkrića ispravnog načina življenja, pri čemu je prvi korak definiranje moralnih pojmova poput dobra ili pravednosti.[42]

Iako se Sokrata kritiziralo da koristi definicije uvjeravanja, što bi značilo da kod sugovornika odobrava ona tumačenja koja se slažu s njegovim vjerovanjem, a opovrgava druga, to ipak nije istina.[43] Na takav način djelovali su sofisti kao vrsni govornici, dok je Sokrat bio tražitelj istine o načelima koja će pospješiti ljudsko ponašanje. Specifičnost Sokrata, kako tvrde zapisi o njemu, je ta da on nije poučavao u pravom smislu riječi. Odnosno, Sokrat nije strogo utvrđivao kako nešto jest, on je zapravo istraživao skupa sa svojim sugovornicima. Za sebe nije tvrdio da je učitelj, već da uz pomoć svojih pratitelja istražuje i naglašava važnost samospoznaje i nepretpostavljanja da znamo ono što znamo.[44] Sokrat vlastitim primjerom dokazuje da kako bi postao čovjekom, čovjeku je potreban čovjek.[45] Smatrao je, dakle, da se odgoj nalazi u samom čovjeku. Njegov običaj bio je postavljati pitanja, ali ne nuditi odgovore. Otvoreno je govorio da on zna da ništa ne zna. Ovakav način dolaska do istine zove se majeutika. Sokrat je za sebe

[41] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 415.
[42] T. Kokić, *Pregled antičke filozofije*, str. 118.
[43] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 421.
[44] Ibid., str. 427.
[45] D. Cikovac, *Odnos pedagogije i praktične filozofije u antičkoj filozofiji,* str. 578.

govorio da je nalik primalji što porađa dijete jer on na jednak način porađa istinu iz ljudi. Prednosti majeutike su što se u tom procesu dolaska do istine čovjek oslobađa bespotrebnih i zbunjujućih misli, a stvara prostor za jasnije ideje. To je zapravo bila metoda imanentne (samo)kritike kojom je sugovornik uz Sokratovu pomoć pretraživao vlastito mišljenje (promišljao svoje stavove) čisteći ga od svega onog što se u njega na koherentan i konzistentan način nije uklapalo.[46] Sokrat je bio kritiziran zbog ove metode, točnije zbog ironije, jer se smatralo da se izruguje sugovornicima tako što pobija svaku njihovu ideju, a sam ne nudi znanje. Međutim, s današnjeg gledišta jasno je kako njegova uloga nije bila učiteljska, nije trebao nuditi gotov sadržaj ljudima, već ih je trebao naučiti kako da sami razmišljaju, pomagao im je razvijati njihovu intelektualnu predodžbu i na taj način pomoći im da se približe istini. Bit je Sokratove metode iznalaženje istine kratkim pitanjima i odgovorima uvjeriti sugovornika da, dok je mislio da nešto zna, u stvari ne zna.[47] Sokrat je, dakle, bio istinski odgajatelj koji je u "zajedničkom razmišljanju" (misaonom sudjelovanju) pomagao sugovorniku u "razviću njegovih misli" što znači da je i sam morao biti otvoren za sugovornika na isti način.[48] Nije se nametao svojim učenicima, već je u zajedničkom procesu dolaženja do istine i sam učio.

Sokrat je tvrdio da je vrlina znanje. Smatrao je da samo ljudi koji nemaju znanja čine loše. Dakle, samokontrolirani ljudi, odgojeni ljudi su u položaju procijeniti stvari, odabrati dobro i odbaciti loše. Sokrat je tvrdio da samo ukoliko poznajemo vrlinu poput pravednosti možemo uistinu i djelovati pravedno. Nije poistovjećivao poznavanje vrline s imanjem te karakterne osobine, ali smatrao je da primjena vrline se ne može dogoditi bez znanja o istoj. Upravo zato je potreban odgoj. Znanje i mudrost nužni su preduvjeti za dobar život, pomoću njih otkrivamo stvarnu važnost užitka, a do znanja se dolazi odgojem. Oni koji čine loše sigurno ne bi to činili kad bi znali što je za njih dobro, odnosno čine loše iz neznanja. Iz toga je Sokrat povukao drugu važnu tezu, a to je da je istina jedna, te da ne može za nekoga biti dobro što je za druge zlo:

> *To što su ljudi živjeli i (su)djelovali zajedno (za-jedno) povijesno im je omogućavalo i jednu istinu, ali ne gotovu i danu niti u čovjeku skrivenu i nepoznatu kao što je to zamišljao Sokrat, nego živu i u nastajanju kao što je to potvrdio on sam cjelokupnim svojim životom. Shvati li se naime čovjeka kao kulturno, a to znači povijesno i društveno biće, onda je Sokrat na izvjestan način bio u pravu, jer nitko ne može uništavati tuđe moći (činiti drugome loše), a da time ne bi sakatio samoga sebe (činio loše samome sebi). Tražiti istinu u tom smislu značilo bi tražiti način kako da (zajedno) budemo više od onoga što već jesmo, da budemo slobodniji. To jednako tako znači da istina jednog čovjeka prebiva u drugome utoliko ukoliko su oni jedan drugome uvjet vlastita razvitka.*[49]

[46] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 34.
[47] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Sofisti-Sokrat*, str. 430.
[48] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 35.
[49] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 37.

Sve je dobro, lijepo, ružno ili loše samo s obzirom na pojedinačni predmet, a ne općenito, tj. Sokratu dobro nečega leži u njegovoj primjerenosti obavljanja odgovarajuće funkcije.[50]

Znanje je, stoga, osnova moralnosti. Posebnost Sokrata je ta što je on pozornost usmjerio na pojedinca, umjesto na masu, i zaključio da svaka osoba mora preuzeti odgovornost za ono što čini, da mora probuditi samosvijest, a to se činilo pomoću odgoja u kojem je on sudjelovao. Oni pak koji ne žele preuzeti odgovornost za ono što čine, samovoljno se pretvaraju u službenike vlasti, nude se da budu manipulirani i da manipuliraju, tj. da budu nekakva "odgojna transmisija" vlasti, a ne odgovorni odgajatelji.[51] Svojim primjerom, Sokrat je pokazao što je istinski odgoj. Pomagao je svojim učenicima razviti njihovu osobnost i samoodređenje kako bi u daljnjem odgoju i životu bili kadri postupati moralno, a pritom se odgajatelj ni u jednom trenutku ne odriče odgovornosti za ono što čini, pa čak i kad njegove odgojne mjere nisu potpuno u skladu s vlasti i zakonima koji se nerijetko nameću kako bi obranili društvo od kaosa.

2.3. Platonova teorija odgoja

Platon, jedan od najvećih mislilaca antike, djelovao je u četvrtom stoljeću u Ateni. Iako je pisao, nije pisao o sebi gotovo ništa, ali njemu smo zahvalni za važne zapise o Sokratu. O njegovom podrijetlu zna se podosta, ponosio se svojom obitelji, pa neki čak smatraju kako je upravo utjecaj obitelji mogao biti odgovoran za usađivanje anti-demokratskih stavova od najranije dobi.[52] Njegovo obrazovanje, kao i drugih dječaka u Ateni, bilo je i tjelesno i duhovno te je odslužio i vojnu obuku.

Kao mladić pretpostavljao je da će se odmah baviti politikom, no u njegovim ranim dvadesetim godinama[53] Atena je doživjela poraz što je dovelo do vladavine Tridesetorice.[54] Nakon ponovne uspostave demokracije, Platon je ponovno dobio interes za politikom no uslijedilo je smaknuće Sokrata, po Platonu, najpravednijeg čovjeka na svijetu. U vrijeme Sokratove smrti, Platon je imao samo dvadeset osam godina te neki izvori tvrde da se nakon toga, zajedno s nekolicinom drugih, povukao iz Atene kod istomišljenika Euklida. Platon nije gubio nadu da će stvari krenuti

[50] T. Kokić, *Pregled antičke filozofije*, str. 123.
[51] M. Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 37.
[52] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije,* str. 10.
[53] Ibid., str. 15.
[54] Riječ je o oligarhijskoj skupini koja je došla na vlast u Ateni nakon poraza Atene u peloponeskom ratu. Većinu Vijeća Tridesetorice činila je ekstremna skupina oligarha koji su provodili tiraniju nad tadašnjim demokratskim narodom. Vladali su osam mjeseci nakon čega je ponovno na vlast došla demokracija.

na bolje i njegov zaključak bio je da nevolje ljudskog roda neće prestati ako filozofi, koji posjeduju ispravnost i istinu, ne zadobiju političku moć, ili oni koji posjeduju političku moć ne postanu istinskim filozofima.[55]

Njegov dijalog *Fedon* zasigurno je najvažniji izvor teorije ideja, dualističkog shvaćanja svijeta na idealni i realni, vječni i vremeniti, te podjela čovjeka na dušu i tijelo i tako dalje. Kao i Sokratu, i Platonu je znanje nešto što je čovjeku imanentno dano. Sokrat je smatrao da ljude povezuje upravo um, a Platon ide dalje i promišlja o idejama. Za Platona su ideje vječne i nepromjenjive, a osjetna bića su promjenjiva i nesavršena te postoje samo po sudjelovanju u idejama. U skladu s tim, razlikuje i dvije vrste ljudi:

> *Jedna od njih jest vrsta filozofa, koji se definiraju kao oni koji priznaju postojanje i ideja i zamjetljivih predmeta te koji ih razlikuju. Drugu vrstu čine ljudi koji su ljubitelji zvuka i vida te koji ne priznaju postojanje ideja. Za stanje duha prve vrste kaže se da je znanje, a za stanje duha druge vrste da je mnijenje (...) Započinje općim argumentom u kojemu predmet znanja opisuje kao nešto potpuno zbiljsko, a predmet koji odgovara neznanju kao nešto nezbiljsko te zaključuje da predmet mnijenja mora biti nešto što je između „bitka i nebitka".*[56]

Čovjek se po Platonu uvijek iznova samoodređuje i potvrđuje te stoga učenje nije ništa drugo nego samoobnavljanje duha ili kulture, odnosno prisjećanje.[57] Iako Platon tada još nije to izrekao na taj način, njegov svijet ideja bio je upravo to-prisjećanje duše. Dušu koja uči potrebno je, naime, voditi. No da bi se nečiju dušu valjano vodilo treba znati voljeti. Samo se u ljubavi odgajanik i odgajatelj zajednički uzdižu prema pravoj spoznaji i spremni su da je prepoznaju u sebi.[58] Dakle, u pravoj ljubavi se na najbolji način stvaraju uvjeti za dolazak do spoznaje odnosno za „rađanje duše".

Jedno od kapitalnih Platonovih djela je *Država.* Izvorni naslov djela zapravo je *Politeia* što je označavalo građanina koji pripada *polisu*, koji s drugima živi u zajednici.[59] U *Državi* Platon se bavi odgojem, odnosno njegovom instrumentalizacijom u svrhu boljitka države. Polić[60] tvrdi da za razliku od sofista, koji su se bavili odgojem (ali ne posebno i njegovim promišljanjem), ili od Sokrata koji je bavljenjem odgojem istovremeno pokušao promišljati metodički uzimajući pretpostavku da je svrha odgoja razvoj moralne ličnosti (osobe koja odgovorno djeluje u skladu sa spoznajom istine) ne dajući, međutim, upute o tome što jest, a što nije ispravno, Platon je u određenju odgoja otišao mnogo dalje pokazujući kako pokušaj znanstvenog projektiranja

[55] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, str. 15.
[56] David Ross, *Platonova teorija ideja*, preveo Filip Grgić, Institut za filozofiju, Zagreb 1998., str. 37.
[57] M. Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 43.
[58] Ibid., str. 44.
[59] T. Kokić, *Pregled antičke filozofije*, str. 175.
[60] M. Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 46.

odgoja umjesto njegovog filozofskog promišljanja vodi u manipulaciju i indoktrinaciju. Ovakav stav nije čudan s obzirom da je svoju teoriju ideja smatrao jedinom i općom istinom po kojoj bi onda trebalo urediti svijet. Praktički gledano, Platonovu misao Sokrat je svojim djelovanjem već ostvarivao međutim Platonova zasluga ostaje u proširivanju odgojno-obrazovne uloge na teoretsku razinu, a time kroz političko mišljenje na kontekst društvenog.[61]

Središnja tema *Države* je pojam pravednosti. Sokrat u dijalogu tvrdi upravo da je pravednost ono što čini državu jakom, to je vrhovna vrlina koju trebaju imati vladari države kako bi mogli djelotvorno vladati. Svi ljudi su grešni stoga vladar mora donijeti zakone koje će podanici slijediti, a vladari provoditi, ali pravedno. Pravednost je ostvarena kad među pojedincima vlada harmonija.

Platon svoju idealnu državu dijeli na tri dijela, točnije na tri klase. Rođenjem čovjek stječe pripadnost određenoj klasi i u skladu s tom klasom dobiva obrazovanje ili odgoj. Možemo stoga reći da je unaprijed određena čovjekova sudbina. Klase se ne mogu birati, bez obzira na sposobnosti ili želje pojedinca. Dakle, ako se dijete rodi u obitelji obrtnika, primjerice klesara, najveće su šanse da će i ono samo postati klesarom. Mogućnost izbora u nižim klasama ne postoji. Platon nije prvi koji govori o klasnom sustavu, a i poslije njega, primjerice u srednjem vijeku, postojala je klasna podjela i time podjela privilegija. Ako ste rođeni u višoj klasi, odmah time imate široku lepezu izbora; možete birati obrazovanje, zanimanje, partnera, kreirati život po vlastitim zamislima. Klase su za Platona vrlo bitne jer omogućavaju funkcionalno održavanje države. Naime, svaka klasa ima svoju ulogu i ako je dobro ispunjava, država će biti stabilna. Najnižu klasu čine obrtnici ili zanatlije čija uloga je osiguravati ljudima odjeću, obuću, hranu, životne potrepštine. Srednja klasa sastavljena je od ratnika, tj. vojnika koji za zadatak imaju braniti državu od unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Najviša klasa, a time i najbolja, je ona koja vlada. Nju čine filozofi kao najbolji mogući upravljači države.

Platon, osim što je podijelio državu na tri dijela, podijelio je i čovjeka. Zapravo se jedno ocrtava u drugom. U čovjeka se tako razlikuje osjetilni, voljni i razumni dio. Osjetilni dio odgovara najnižoj klasi, radnicima, i njih odlikuje umjerenost, voljni dio pripada vojnicima koje diči hrabrost, a razumni dio filozofima koji imaju mudrost. Filozofi jedini imaju uvid u cijelu istinu, dok druga dva staleža znaju onoliko koliko im vladari dozvole. Filozofi vode društvo.

> *A ipak smo, da bi obućarski posao bio lep, zabranili obućaru pokušaj da ujedno bude i zemljoradnik. Tako smo i svima ostalima dodelili samo po jedan posao, onaj za koji je svaki od*

[61] D. Cikovac, *Odnos pedagogije i praktične filozofije u antičkoj filozofiji*, str. 579.

> *njih izgledao po svojoj prirodi najsposobniji i koji bi imao da obavlja lepo i celog veka, ne vodeći računa o drugim poslovima i ne propuc štajući pravo vreme. A zar nije naročito važno da se poslovi oko ratovanja pravilno izvrše? Ili je to, možda, tako lako da i zemljoradnik i koji bilo obućar ili neki drugi radnik mogu u isto vreme biti i ratnici, dok, međud tim, u igri i kocki ne postaje niko savršen ako se time nije bavio odmalena nego samo povremeno. Da li bi među hoplitima ili u nekom drugom rodu oružja mogao biti dobar ratnik onaj ko bi samo uzeo u ruke štit ili koju drugu ubojnu spravu, i da li bi mogao postati savršen borac onaj ko nema dovoljno znanja i izvežbanosti u rukovanju istim, kad još niko nije postao savršen zanatlija ako je samo uzeo alat u ruke?*[62]

Odgoj je zamišljen kao osnovno sredstvo ostvarivanja idealne države. S obzirom na to, Platon je odgoj potpuno instrumentalizirao. Čovjek teži doći do istine, stoga Platon opovrgava umjetnost smatrajući kako putem umjetnosti do čovjeka dopire neistina. On u umjetnosti ne prepoznaje ili ne priznaje estetsku vrijednost, umjetnost je samo mimezis. Mimezis, prema Platonu, nije samo oponašanje ili kopija, ona je još niže od toga, sjena sjene, čime dolazi tek na treće mjesto u hijerarhiji bitka.[63] Vladari su jedini koji smiju lagati, ali samo u korist države. Pjesnici su primorani pisati pjesme koje veličaju vladare i postojeći poredak. Ukoliko pjesnik govori o nečemu što nije u skladu sa zakonima ili nije odobreno od strane vladajućih, slijedi cenzura. Platonova država naglasak ima na zabranama i kontrolom i zapravo je oblik totalitarizma:

> *No nije to neko Platonovo zastranjivanje. Nije to posljedica njegovog neznanja o tome što jest dobro. To je nužna posljedica pokušaja da se znanstveno projektira odgoj i budućnost jednog društva, jer svaki takav pokušaj mora završiti tako da ljudima uskrati buduće, ono moguće drukčije, i da im umjesto budućnosti uvijek opetovano nudi prošlost, jer jedino je ona znana, i jer se jedino u njoj može biti potpuno u znanju. Na Platona treba gledati kao na krajnje dosljednog znanstvenika koji je sve htio zasnovati na znanju. Ako je njemu svako stvaralaštvo bilo mrsko, onda je to prije svega zato što je znanju mrsko sve što mu se kao "neznanje" protivi.*[64]

Po Platonu, bilo bi nedolično pričati djeci priče koje govore o borbama bogova kako budući vladari ne bi došlo na ideju da su međusobni sukobi prihvatljivi. U ranom odgoju koji se provodi na javnim površinama, samo dadilje i majke znat će određene mitove i legende koje će smjeti pričati djeci i ti mitovi bit će takvi da motiviraju djecu i pospješuju moralnost.[65] Vojnicima nije dozvoljeno ni iskazivanje emocija poput straha ili zapomaganja. S obzirom da je vrlina koja

---

[62] Platon, *Država*, preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002., str. 54.
[63] Mirela Karahasanović, ››Uloga umjetnosti u vaspitanju prema Aristotelu‹‹, *Arhe* 25 (29/2018), str. 159-175. Dostupno na: http://arhe.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/article/view/2225 (27.01.2021.).
[64] M. Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 50.
[65] Platon, *Država*, str. 58.

njima pripada hrabrost, bilo bi nedolično da se boje ginuti, te upravo zato nisu dozvoljena umjetnička djela koja prikazuju ili opisuju bogove koji se boje ili zapomažu.

Odgoj i obrazovanje dječaka koje je određeno u Trećoj knjizi treba se primjenjivati od trenutka kada oni krenu u školu do sedamnaeste ili, ako računamo i period ozbiljnije posvećenosti gimnastici i tjelesnim vježbama, dvadesete godine života.[66] Glazba ima veliku važnost u odgoju zato što ritam i harmonija dopiru do dubine čovjekove duše i najviše je obuzimaju te unose plemenitost i otmjenost ukoliko je glazba primjerena.[67] Zahvaljujući savršenosti glazbe, mladi čovjek bit će u stanju zapaziti sve nesavršenosti u okolini. Te nesavršenosti izazivat će u čovjeku nezadovoljstvo, te će on težiti lijepim djelima koje će puniti njegovu dušu ugodom. Gimnastiku je potrebno provoditi cijeli život i u skladu s tim treba paziti na uravnoteženu prehranu i izbjegavati pijanstva. No, nužno je da čovjek ima mjeru, stoga ne smije previše slušati glazbu kao što se ne smije ni previše baviti gimnastikom inače mu duh i tijelo neće biti skladno razvijeni. Ukoliko čovjek previše sluša glazbu postaje preosjetljiv, a ako samo prakticira gimnastiku postaje surov i hladan:

> *-—Ako državno uređenje (politeia) jednom bude dobro utemeljena, onda će sve ići i jačati kao u krugu: vaspitanje i obrazovanje, valjano izvođeni, formiraće dobre prirode; a ove valjane prirode će, sa svoje strane, biti u stanju da obrazovanjem formiraju generaciju još bolju od prethodne, u ostalom bolju i po rođenju, kao što se događa i kod drugih živih bića.*
>
> *-— U to se može verovati — reče on.*
>
> *— Ukratko rečeno, upravljači države moraju dobro paziti da se nešto ne iskvari a da oni to i ne primete, naročito moraju bdeti nad tim da se u gimnastici i muzici ne provuku nikakve novotarije, mimo naših pravila (...)*[68]

Nužno je da svaki pojedinac u državi obavlja ono za što je predodređen i da se ne miješa u tuđe poslove. Upravo u tome krije se pravednost države stoga je ključno usaditi ljudima prave vrijednosti u mladosti.

Djevojčice/žene u Platonovoj *Državi* nisu isključene iz procesa odgoja i obrazovanja. One su učile osnovne operacije poput čitanja, pisanja i računanja. Kao što nisu svi muškarci predviđeni za uloge čuvara, tako se i žene međusobno razlikuju po sposobnostima. Međutim, Platon smatra da postoje žene čija je svrha biti čuvaricama kao što je nekim drugim ženama svrha biti

[66] Jana Krstić, ››Problemi unutar Platonove filozofije odgoja i obrazovanja: uvjetovanje i dvoznačnost u pisanju‹‹, *Didaskalos: časopis udruge studenata pedagogije filozofskog fakulteta* 3 (3/2019), str. 45-54. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=341359 (27.01.2021.).
[67] Platon, *Država*, str. 84.
[68] Ibid., str. 108.

domaćicama. Bilo bi idealno stoga da čuvari i čuvarice međusobno rade djecu kako bi taj stalež jačao. Stoga od mladosti se djevojčice učilo borilačkim vještinama kao i izdržljivosti.

Budući filozofi, vladari države, prepoznaju se još u mladosti. Ako je osoba blaga i pravedna, vjerojatnije je da ljubi mudrost, ako ima loše pamćenje i uzalud se trudi, duša joj ne može biti filozofska. One koji teže razumu i skladu, potrebno je od mladosti usmjeravati jer nisu svi filozofi nužno društveno korisni. Naime, nužno je da filozofi znaju koristiti svoj razum i sposobnosti.

Platon tvrdi da se u svakom čovjeku nalazi organ za učenje i upravo odgoj i obrazovanje služe tome da preusmjere čovjeka od svega što je prolazno i materijalno na ono uzvišeno i božansko.[69]

> *(...)Platonova metafora pećine iz sedme knjige Države, koja opisuje, ne ograničavajući se na tu temu, razliku između neobrazovane i obrazovane naravi. (...) Obrazovanje ne znači poučavanje nekim gotovim vrijednostima, nego, slično oku koje nakon izlaska iz pećine vidi ono što prije nije moglo, davanje sposobnosti umu u sagledavanju stvari koje ovaj prije nije mogao vidjeti. Ta nova sposobnost viđenja onoga što je prije bilo zakriveno jest ona filozofska dužnost osvještavanja sustava temeljnih stavova o svijetu i životu. Također, tu se ne nudi samo anticipacija nego prava i snažna artikulacija ideje onoga što se danas, u velikoj mjeri pomodno, zove sposobnost kritičkog mišljenja. Zbog toga one određene za vladare treba opskrbiti takvim snažnim oruđem mišljenja te ih valja natjerati na obrazovanje.*[70]

Logika i aritmetika trebale bi biti obvezne zakonom jer pomoću rasuđivanja koje se ovim znanostima uče, duši se olakšava okretanje prema istini i biti. Geometrija služi ne samo u ratovanju već i pri svakodnevnim situacijama kao što je gradnja tabora. Treća važna znanost je astronomija jer pažljivim promatranjem godišnjih doba i mjeseca u godini, stječu se znanja važna za poljoprivredu i ratarstvo. Naposljetku, dijalektika je znanost pomoću koje stvari promatramo *po sebi* i oslanjajući se samo na razloge dolazimo do biti stvari.[71]

Već je naznačeno da je Platon zamišljao ovako svoju „idealnu“ državu, dakle državu koja je teško ili nemoguće ostvariva. Glavna zamjerka njegove utopijske slike države odnosi se upravo na odgoj. Platon ne ostavlja nimalo prostora za slobodu pojedinca, ne ostavlja otvorene mogućnosti za izbor. Cenzura koja se provodi u umjetnosti potpuno ograničava mlade ljude u razmišljanju i širenju horizonata. On inzistira na znanstvenom apsolutizmu sve u svrhu boljitka države ne shvaćajući pritom tiraniju i manipulaciju koju bi ovakav sustav proizveo.

[69] Alegorija Platonove spilje.
[70] T. Kokić, *Pregled antičke filozofije*, str. 178.
[71] Platon, *Država*, str. 218.

2.4. Aristotel i odgoj za vrline

Aristotel se rodio u sjeveroistočnoj Trakiji, a 367. godine došao je u Platonovu školu u Ateni. Sa sobom je ponio sklonost za medicinu i prirodoznanstvenu nauku, a tamo je ostao do Platonove smrti 347. godine.[72] Nedugo nakon vratio se u Atenu gdje je osnovao svoju školu, Likej. Obuhvatio je i sistematizirao cjelokupno poznato znanje u svoje vrijeme, raščlanio ga na pojedine discipline, dao je osnovu za podjelu znanosti te je tako postavio temelj razvoja mnogih znanosti.[73]

Na Aristotela su ogroman utjecaj imali Platon i njegova Akademija, oni su usmjerili njegovu misao. Izvori tvrde da je Aristotel na početku zaostajao za ostatkom Akademije jer su sadržaji bili teški za praćenje. S vremenom, imao je priliku podučavati u Akademiji i provoditi znanstvena istraživanja koja su već samostalno uznapredovala te ga navela da zauzme stajalište u trenutnim filozofskim raspravama.[74] Spletom okolnosti, Aristotel je bio prisiljen napustiti Atenu te je svoj rad premjestio u Malu Aziju. Nakon nekog vremena i stjecanja reputacije, imenovan je odgojiteljem kraljevića, a njegov najpoznatiji učenik bio je Aleksandar Makedonski. Ipak, suradnja nije dugo potrajala zbog različitih svjetonazora. Povratkom u Atenu započeo je samostalno podučavati u Likeju. To je bilo javno mjesto gdje su sofisti i govornici sakupljali svoje učenike oko sebe, svatko bi izabrao svoj gimnazij i svoju šetnicu unutar tog gimnazija gdje bi ga se uvijek moglo pronaći.[75] Aristotel je zbog svojih istraživanja nagomilao i veliku knjižnicu što je bila rijetkost u to vrijeme.

Izvještaji o njegovom podučavanju tvrde da je atmosfera u školi bila više znanstvena nego filozofska, te je takav način poučavanja Aristotel vjerojatno stekao u Akademiji:

> *Poticala su se umijeća promatranja i učenicima se davalo da priprave osnovne zbirke građe na kojima se mogla vježbati induktivna metoda. Sam je Aristotel skupio ogromnu količinu i njegove bi bilježnice bile na raspolaganju drugima koji su se upustili u posebne grane istraživanja. Pojedini su predmeti bili dodijeljeni različitim pomoćnicima, npr. botanika Teofrastu, medicina Menonu, povijest egzaktnih znanosti, aritmetike, geometrije i astronomije Eudemu Rođaninu. Toj vrsti posla pripada i velika zbirka opisa različitih političkih ustava, 158 sveukupno, neprocjenjivo oruđe proučavatelju politike.*[76]

[72] Leo Strauss, Joseph Cropsey, ur., *Povijest političke filozofije*, prevela Mirjana Paić-Jurinić, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2006., str. 55.
[73] Đuro Benić, ››Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel‹‹, *Ekonomska misao i praksa* 2 (2016), str. 337-354. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/171467 (27.01.2021.).
[74] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Platon*, preveo Dražen Pehar, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb 2007., str. 22.
[75] Ibid., str. 35.
[76] Ibid., str. 38.

Veliku pozornost Aristotel je pridavao detaljima, pa je taj sustav sakupljanja informacija podosta odudarao od dotadašnjeg filozofskog ozračja. Nakon prerane smrti Aleksandra, podigla se prašina protiv Aristotela. Optužen je za bezboštvo zbog prijateljevanja s promakedonski orijentiranim Hermijom.[77] Windelband[78] kaže da se u odnosu na prethodnike ističe kod Aristotela pregledna i nadmoćna snaga mišljenja, čistoća i jasnoća znanstvenog uvjerenja, sigurnost dispozicije i stvaralačka moć duhovne radne zajednice; Aristotel je utjelovljenje duha znanosti i u tome je ležao njegov ogroman utjecaj za budućnost.

Od najvažnijih njegovih djela ističu se *Politika, Retorika, Fizika, Metafizika, Nikomahova etika, Organon,* a odgojem se posebno bavio u Nikomahovoj etici i Politici.

Sokrat je smatrao da se svaki čovjek može izdići do spoznaje, njegovao je dijalog kao put kojim čovjek dolazi do istine i moralnosti. Za njega je teorijsko mišljenje u biti bilo praktično mišljenje.[79] Platon odbacuje Sokratovu ideju o jedinstvu čovjeka i on dijeli dušu na tri dijela od kojih cjelovita istina pripada samo razumnom dijelu duše i to razumnog dijela društva, tj. filozofa. To znači da se praktički zahtjevi postavljaju pred sve ljude, a teorijski samo pred one koji imaju privilegiju da upravljaju.[80] Aristotel se poveo primjerom svog učitelja, ali dok je Platon gledao ideal jedne države, Aristotel se pak bavio pojedincem. To ne znači ipak da je pojedinac imao primat na državom, upravo suprotno, država je i dalje bila važnija od pojedinca, ali nije, kao kod Platona, važnija od svih pojedinaca zajedno. Država postoji radi sreće njezinih članova, odnosno država po njemu postoji po prirodnom zakonu jer je čovjek po prirodi društveno biće s porivom za zajedništvom.[81]

Etika i politika se kod Aristotela promatraju zajedno jer su obje praktične znanosti koje se bave čovjekom; dobro i dobar život isto je za čovjeka, narod i grad, pa etika i politika imaju isti predmet i cilj kojemu pristupaju iz različitih perspektiva.[82] U *Politici* Aristotel smatra državu najvišim oblikom zajedništva ljudi koji su ujedinjeni radi dobra. Grad je prvotniji od pojedinca po svojoj naravi, te čovjek, kao društvena životinja, nužno pripada zajednici kao što je grad.[83] Upravo to je jedna od glavnih razlika čovjeka i životinje; čovjeku je potrebna društvenost radi cjelovitog razvoja njegovih sposobnosti. Aristotel govori o trima vrstama odnosa u društvu: gospodar i rob, suprug i supruga te otac i sin. Od rođenja je odlučeno tko vlada i nad kime se

[77] W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Aristotel*, str. 41.
[78] W. Windelband, *Povijest filozofije*, str. 146.
[79] M. Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 53.
[80] Ibid., str. 54.
[81] Đ. Benić, *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel,* str. 343.
[82] T. Kokić, *Pregled antičke filozofije*, str. 236.
[83] Aristotel, *Politika*, preveo Tomislav Ladan, Globus i sveučilišna naklada Libar, Zagreb 1988., str. 5.

vlada. Ipak, nije isto vladati u domaćinstvu gdje postoji samo jedan vladar i vladati na čelu države gdje se vlada jednakima. Postoji način stjecanja umijeća i bogatstava koja određuju tko će vladati. Kako bi vladar bio pravedan, mora sudjelovati u kreposti. Robu je tako, na primjer, potrebno malo kreposti da ne zanemari životne poslove, dok je vladaru potrebno mnogo.[84] Aristotel stoga tvrdi da se kreposti trebaju učiti svi članovi društva. Potrebno je odgajati žene i djecu da budu valjani kako bi naposljetku cijelo društvo bilo valjano.

Aristotel smatra da se ne trebaju miješati staleži, primjerice čuvari i obrtnici, jer na taj način dolazi do pomutnje u sustavu. Po pitanju podjele imetka, Aristotel smatra da je sredina najbolja. Treba živjeti umjereno i blagoćudno. Budući da je ista svrha ljudima pojedinačno i skupno, moraju imati jednake kreposti kako bi država bila umjerena, hrabra i izdržljiva. Najveću pažnju zakonodavac mora pružiti odgoju mladeži. S obzirom da su sve države različite po svojim običajima, treba prilagoditi odgoj određenoj državi.

Bitno je naglasiti kako se Aristotel bavio pitanjem treba li više razvijati inteligenciju ili karakter, ili prevedeno od suvremenih pedagoga, treba li odgajati za ono što je korisno za život ili utjecati na karakter i odgajati za vrlinu.[85] Čovjek ima sposobnost steći moralnost, a pomoću navike je treba usavršavati. Upravo to uloga je zakonodavaca, da građane navikavanjem čine dobrima. Utilitarističko i tehničko obrazovanje ne smije biti prenaglašeno jer se ne usmjerava višim sposobnostima duše, te ne osposobljava građanina za postignuće istinskog cilja. Zato se istraživanja praktične filozofije odnose na djelovanje i karakter, pokušavaju odrediti najbolji život i objasniti sredstva za dostizanje tog cilja.[86] Dakle, moralno dobri građani činit će stabilnom i uspješnom svoju političku zajednicu, i obrnuto, pravednost i umnost zakona jamčit će perfektuiranje građana. [87]

Za Aristotela najbolji je odgoj koji u sebi prožima prirodu, razum i običaje. Potrebno je prvo brinuti se za tijelo, a zatim za um kako bi se naposljetku čovjek mogao brinuti za dušu.[88] Kako se djeci po prirodi razvija najprije neracionalni element tj. tijelo, ona još uvijek nisu u stanju razlikovati dobro i loše te zbog toga gimnastičke vježbe dolaze prije umjetničkog odgoja, jer se

[84] Aristotel, *Politika,* str. 27.
[85] M. Polić, *K filozofiji odgoja,* str. 56.
[86] Željko Senković, ››Aristotelov odgoj za vrline‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 13 (2/2006), str. 43-61. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/8958 (28.01.2021.).
[87] Ibid., str. 44.
[88] Aristotel, *Politika*, str. 248.

istovremeno ne smiju naprezati um i tijelo, jer po prirodi svaki od njih ima suprotan učinak; tjelesni napor sputava um, a umni tijelo.[89]

> *Postoje četiri predmeta koje običavaju predavati: pisanje i čitanje, tjelovježba, glazba i u nekih kao četvrto - risanje. Pisanje i čitanje te risanje smatraju korisnima za život na više načina, a tjelovježbu kao ono što pridonosi muževnosti. Što se tiče glazbe mogao bi tkogod dvoumiti. Jer danas se ljudi njome bave uglavnom radi užitka, dok je ona izvorno uključena u odgoj zbog toga što sama narav zahtijeva, kako je često rečeno, ne samo da se ispravno poslom bavimo nego i da možemo lijepo uživati u dokolici. Ona je, naime, počelo svih stvari, da to o njoj još jednom kažemo.* [90]

Aristotel smatra i dokolicu korisnom jer dok prilikom zaposlenosti imamo svrhu odraditi posao, tijekom dokolice čovjek mora sam istražiti njezinu svrhu. Djecu treba odgajati ne samo zato što je nešto korisno, već kako bi time stekla i druga znanja. Mladići uče glazbu jer dostojno življenje mora imati ne samo ljepotu, već i ugodu, a nema veće ugode od glazbe.[91] Ograničen je broj svirala kojima se smiju služiti, dakle, uvode se restrikcije kako bi se zaštitila mladež od posrtanja u nemoral. Platonov i Aristotelov motiv da muzici daju znatan prostor u formiranju čovjekovog karaktera i kulture je vjerovanje da je muzika u odnosu na druge oblike umjetnosti najsrodnija s dušom, jer se muzičke izvedbe ne obraćaju isključivo čulu sluha, već prvenstveno duši.[92] U ranijoj dobi djeca i sama izvode skladbu kako bi kasnije mogli uživati u glazbi i prosuđivati o njenoj kvaliteti. Glavni cilj estetskog obrazovanja je kako bi mladići u starijoj dobi bili kadri prepoznati ljepotu u drugim objektima: „disciplinska uloga umjetnosti nije isključivo u sputavanju prekomjernosti, žudnje i ugode, već i u razvijanju onih intencija koje su prirođene ljudskom biću, a to su: spoznavanje, afekti i doživljavanje“.[93]

Iako je Aristotel krenuo učiteljevim stopama u shvaćanju umjetnosti kao mimezisa, on radi razliku. Aristotel smatra da umjetnost ipak može prenijeti poruku i ideju u njezinoj stvarnosti. Umjetnost nema za cilj ukazivati isključivo na ono što jest, već i na ono što je moguće i vjerojatno, čime se značenje mimezisa produbljuje.[94] Po Aristotelovom shvaćanju, kao što priroda kreira i tvori nove stvari, tako i umjetnost kreira svoje samo što su te stvari od ljudske ruke. Aristotel ne misli da je oponašanje kao takvo nužno loše. Naime, i djeca oponašaju odrasle u komunikaciji i osnovnim djelatnostima i na taj način stječu znanja. Dakle, oponašanje nakon percepcije čini prvi korak prema spoznaji. Aristotel time govori o prirodnoj čovjekovoj težnji

[89] M. Karahasanović, *Uloga umjetnosti u vaspitanju prema Aristotelu,* str. 161.
[90] Aristotel, *Politika*, str. 258.
[91] Ibid., str. 262.
[92] M. Karahasanović, *Uloga umjetnosti u vaspitanju prema Aristotelu,* str. 171.
[93] Ibid., str. 163.
[94] Ibid., str. 164.

za znanjem. Zadovoljstvo koje producira saznanje ne izvire isključivo iz upoznavanja prirode i svijeta oko sebe, već i iz toga, da smo u mogućnosti svijet koji upoznajemo oponašati i na neki način reproducirati i reprezentirati.[95]

> *Platon nije cijenio umjetnost; odstranio ju je iz idealne države jer je smatrao da je kopija kopije, odnosno da je kopija svijeta koji se i sam kopija zbiljskog svijeta savršenih ideja. Za razliku od njega, Aristotel smatra umjetničko stvaranje vrlo važnim. Proučavanje umjetnosti dobro je za karakter i um. Umjetnici daju materiji oblik potpuno drukčiji od izvornika, pa je umjetnost oponašanje, ali stvaralačko i idealizirano. Umjetničko djelo može služiti: (1) za odmor i duhovno osvježenje, (2) kao odgojno sredstvo i (3) za pročišćenje – tragedija je drama koja pobuđuje samilost i strah, ali istodobno donosi pročišćenje tih osjećaja. Tako umjetnost oplemenjuje promatrača koji se poistovjećuje s prikazanim i time daje oduška vlastitim čuvstvima.*[96]

U *Nikomahovoj etici* Aristotel se bavi sustavom načela po kojima bi se ljudi trebali ponašati. Razlikuje dvije vrste vrline, intelektualnu i moralnu, koje odgovaraju dvjema vrstama duše, vegetativnom i apetitivnom. Intelektualne su vrline rezultat učenja, a moralne se stječu navikom. Moralne vrline su vrsnoće našeg karaktera, dio su požudnog dijela duše koji može slušati logos i odlučiti se između dobra i zla.[97] Dakle, taj emocionalni dio duše podvrgava se razumu i može se disciplinirati. Aristotel smatra da je tu presudna navika kako bi se razvila moralnost. Isto tako, smatra da mladi nemaju koristi od moralne filozofije zbog svog neiskustva u životu i pretjeranog vođenja strastima. Zato im u mladosti bolje idu matematika ili logika, dok kontrolu nad emocijama tek trebaju naučiti. Ipak, mnogi će ljudi uvijek ostati nesposobni da dosegnu razinu shvaćanja istinske dobrote i da sami promišljaju taj ideal, a zapravo svi moraju proći kroz niže stupnjeve odgoja da dođu do mogućnosti usvajanja potpune i umne dobrote.[98] Dakle, čovjek mora biti cjelovit, mora prakticirati sve svoje vrline, a ne tek pojedine. Čovjekov cilj je dostići sreću, a sreća je dobro koje proizlazi iz duše. Da bi došli do sreće, moramo imati vrline:

> *Sreća leži u moralnim postupcima, a savršena sreća leži u najboljem postupku, koji je duboko razmišljanje. Razmišljanje je bolje od rata ili politike ili bilo kojeg drugog praktičnog zvanja, jer omogućuje dokolicu, a dokolica je bitna za sreću. Praktična vrlina donosi tek drugorazrednu vrstu sreće; vrhunska sreća je u duhovnoj vježbi razuma, jer, više od bilo čega drugog, razum je čovjek. Čovjek ne može biti potpuno misaon, ali u onoj mjeri u kojoj je takav, on sudjeluje u božanskom životu. Od svih ljudskih bića, filozof je po svom djelovanju najviše sličan Bogu, i zato je najsretniji i najbolji.*[99]

[95] M. Karahasanović, *Uloga umjetnosti u vaspitanju prema Aristotelu,* str. 167.
[96] Đ. Benić, *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel,* str. 342.
[97] Ž. Senković, *Aristotelov odgoj za vrline,* str. 45.
[98] Ibid., str. 45.
[99] Bertrand Russell, *Povijest zapadne filozofije*, prevela Danira Parenta, Zagrebačka naklada/ Ibid grafika, Zagreb 2010., str. 168.

Kako bi mogli govoriti o moralnosti nekog čovjeka, o njegovoj dobroti, potrebno je sagledati cjelokupni njegov sustav ponašanja, a ne tek izolirane slučajeve. Zato Aristotel naglašava zlatnu sredinu odnosno umjerenost u svim postupcima kako bi mogli govoriti o istinskoj dobroti. Nema pravilne hijerarhije vrlina, ali neke koje Aristotel smatra važnima su hrabrost, darežljivost, umjerenost i blagoćudnost.

Aristotel je zagovarao najveću slobodu pojedinca u odgoju od svih navedenih filozofa. Međutim, ta sloboda ne znači odvajanje pojedinca od skupine odnosno zajednice. Čovjek ima pravo birati kako će doći do ostvarenja svojih ciljeva, smije birati svoje zanimanje ili hobije, ali nužno je da pripada skupini.

2.5. Jean Jacques Rousseau - odgoj u vrijeme prosvjetiteljstva

J.J. Rousseau ističe se među drugim filozofima ovog rada jer pripada posve drugačijem razdoblju u povijesti. Živio je i djelovao u 18. stoljeću u Francuskoj, a veliki trag ostavio je u književnosti, politici te filozofiji. Otac je romantičarskog pokreta, začetnik misaonog sustava koji iz čovjekovih osjećaja izvodi činjenice koje nisu čovječne, i začetnik političke filozofije pseudo-demokratskih diktatura kao suprotnosti tradicionalnim apsolutnim monarhijama.[100]

Od druge polovice 18. stoljeća umjetnost, književnost i filozofija bili su izloženi utjecajima romantičarskog pokreta. Iako ovaj pokret nije bio povezan s filozofijom, ubrzo je došao u vezu i s njom. Karakteristika ovog pokreta bila je borba protiv prihvaćenih etičkih i estetskih normi. Rousseau se smatra prvim važnim predstavnikom ovog pokreta, dao mu je širinu i razmjere kakve bez njega zasigurno ne bi imao.[101] Samorazvoj postao je osnovno načelo etike. Romantičarski pokret želio je osloboditi čovjeka od okova društvenih konvencija i nametnutog društvenog morala.

Rousseau je smatrao da su književnost i humanističke znanosti najgori neprijatelji morala i da predstavljaju izvore ropstva jer stvaraju potrebe. Također, smatrao je da su znanost i vrlina nespojive i sve znanosti imaju neplemenito porijeklo.[102] On je predbacio prosvjetiteljstvu, da je sav porast i profinjenje života stvorilo to iz čovjeka, da se sve više iznevjerava svom istinskom određenju i svojoj istinskoj biti.[103] Umjetno civilizirano društvo pokvarilo je čovjeka. Rousseau

[100] B. Russell, *Povijest zapadne filozofije*, str. 168.
[101] Ibid., str. 584.
[102] Ibid., str. 594.
[103] W. Windelband, *Povijest filozofije*, str. 96.

smatra da je čovjek po prirodi dobar, ali razvoj ga je s vremenom otuđio od prirode. Zadatak čovjeka je da se vrati do jednostavnog prirodnog osjećaja kako bi se mogao pravilno razvijati. Kako bi to bilo moguće, Rousseau smatra da je potreban čitavi državni sustav koji će osigurati pojedincu pravne jednakosti, punu slobodu njegove osobne djelatnosti u zajedničkom životu, a u pojedinačnom, odgoj koji dopušta prirodan, neprisilan razvoj osobe.

Emil ili *O odgoju* djelo je iz 1762. godine u kojem Rousseau izlaže mnoge inovativne ideje posebno se osvrćući na moralni odgoj. U romanu, koji je pariški sud javno osudio (kao i *Društveni ugovor*), zbog čega se Rousseau sklonio prvo u Švicarsku, a potom u London (do 1767. kada se vratio u Francusku), do kraja je razradio (i fikcionalno obradio) političku antropologiju i pedagogiju.[104] Napravio je odmak od svojih prethodnika, ali i suvremenika, i predstavio novi način razmišljanja. Rousseau govori o tri vrste odgoja, prvi je odgoj po prirodi, odgoj po stvarima i odgoj po ljudima. Odgoj po prirodi ne možemo kontrolirati, kao skoro ni odgoj po stvarima. Pritom misli na iskustva koje čovjek stječe u dodiru s drugim objektima oko sebe. Jedini odgoj na koji imamo utjecaj je zadnji, odgoj po ljudima ili, preciznije, od ljudi. Rousseau ne podržava odgoj od strane države tj. institucija jer smatra da država odgaja ljude po svojima okvirima tj. potrebama dok je njegov cilj odgojiti ljude koji će se vratiti svom prirodnom stanju. Za Rousseaua odgoj počinje rođenjem djeteta.

> *Ponavljam, odgoj čovjeka započinje njegovim rođenjem; prije nego počne pričati ili razumjeti, već uči. Iskustvo prethodi poduci. U trenutku kad dijete poznaje svoju dojilju, već je stekao mnogo. Mnogi bi se iznenadili znanjem „najsurovijeg˘ čovjeka kad bi samo pratili njegov napredak od rođenja do sadašnjeg trenutka..*[105]

Iznimnu pažnju posvećuje svim detaljima pa tako govori i o važnosti dojenja djeteta od strane majke, a ne, primjerice, dadilje. Time se stvara neraskidiva veza između djeteta i majke.

Učitelj je taj koji bi trebao podučiti dijete pravim obvezama i dužnostima. Njegova uloga više je da vodi nego da obrazuje.

> *Budući da odgoj ima odlučujuće značenje u izgradnji pojedinca, osobito je važno da se o tome vodi računa od najranije dobi, a to će se postići ukoliko se sva pažnja usmjeri na pojedino dijete, tj. odgajanika. Odgojno djelovanje usmjereno je, upravo sugestijom Rousseaua, na pojedinca, a ne (kako to obično u školi prevladava) na grupu učenika. Za Rousseaua je također bitno da se odgoj odvija na relaciji (roditelj) tj. učitelj – učenik. Na taj se način osiguravaju bolji uvjeti za razvoj svakog pojedinog djeteta jer mu učitelj može posvetiti puno veću pažnju. Rousseau smatra*

[104] „Jean Jacques Rousseau“. U: Hrvatska enciklopedija, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53500 (13.01.2021.).
[105] Jean Jacques Rousseau, *Emile or on Education*. Basic Books, USA 1979., str. 62.

da se odgojni utjecaj može najbolje vršiti u okviru kućnog odgoja (ili edukacije koja se odvija u okviru doma) o čemu je detaljno pisao u Emilu. [106]

Idealno bi bilo kad bi učitelj (ili guverner, upravitelj kako ga Rousseau naziva u djelu) i učenik bili nerazdvojni odnosno kad bi shvaćali životnu važnost koju imaju jedan u drugome. Važno je da je učenik snažan i zdrav, jer u „u zdravom tijelu, zdrav duh“. Rousseau smatra da je jedina važna stavka medicine higijena.

Odgajatelj mora voljeti djetinjstvo. Potrebno je djetetu omogućiti, i štoviše, poticati ga na smijeh i radoznalost, te ga odgajati kroz igru. Rousseau tvrdi da se u tome krije istinska humanost. Djecu se ne smije lišavati razdoblja života koje bi im trebalo biti najsretnije i najbezbrižnije. Što ga se manje ograničava i obvezuje, dijete će ostati bliže svom prirodnom stanju i time mnogo sretnije. Ovo nastojanje posebno vrijedi u ranim godinama kad dijete ne zna značenje argumenta protiv nečega, već kad se povodi svojim željama. Djetetu se ne smije nametati autoritet, jer autoritet ulijeva strah. Potrebno je da učitelj pokaže djetetu samo da ono ovisi o njemu u intelektualnom, karakternom smislu, ali da nije tu kako bi kažnjavao ili uvodio zabrane. Čovjekova priroda je ono najplemenitije što dijete posjeduje, stoga je učiteljeva zadaća da je sačuva i ojača.[107] Upravo zato treba od rođenja dijete usmjeravati na pozitivne obrasce ponašanja, kako bi u punoljetnosti imali zrelu, odraslu osobu koja je kadra brinuti se o samoj sebi.

Rousseauov odgoj poznat je i kao "negativan odgoj" ili "negativna edukacija". On govori više o tome što ne treba raditi tj. što treba izbjegavati u odgoju. Kao što je već naglašeno, Rousseau ističe važnost prirodnog razvoja. Dakle, ključno je omogućiti djetetu da se spontano razvija i potrebno ga je onda samo usmjeravati. Dijete je po prirodi dobro, a zlo može upoznati samo pod utjecajem društva. Zato Rousseau predlaže odgoj u izolaciji. Važno je ne dozvoliti da se dijete formira pod utjecajem predrasuda, pogrešnih autoriteta i društvenih institucija koje mogu ometati ili čak ometaju njegov spontani razvoj.[108] Društvo nameće pojedincu svoj način razmišljanja i prosuđivanja. Ipak, Rousseau ne negira društvenu potrebu pojedinca, već smatra da dijete treba pripremiti za njegovu ulogu u društvu. Poseban naglasak stavlja na moralni odgoj, ali dijete može biti svjesno moralnih pravila tek nakon što razvije razumske sposobnosti. To znači da u najranijoj dobi dijete oponašanjem odraslih i gledajući ih uči o moralnom

[106] Aleksandra Golubović, ››Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj‹‹, *Acta Iadertina* 10 (1/2010), str. 25-36.
[107] Ibid., str. 23.
[108] Ibid., str. 27.

ponašanju. Radi se o učenju na temelju iskustva ili primjera. Zato Rousseau ističe važnost djetetova okruženja i savjetuje da se dijete odgaja samostalno u krugu obitelji. Kada govori o znanju, Rousseau prioritet daje praktičnom znanju. Pojedincu je potrebno znanje koje će mu koristiti u svakodnevnom životu. Iz toga slijedi da se i moralnost uči putem iskustva ili prakse.

> *Daje savjete o tome kako roditelj ili učitelj može dijete naučiti da nije dobro lagati. Nekoliko je načina na koje to možemo učiniti. Ako dijete laže možemo ga, primjerice, kazniti zbog toga, no to, prema francuskom prosvjetitelju, neće biti previše učinkovito. Nadalje, možemo apelirati na njegovu razumnost, nastojeći mu objasniti kako je laganje loše, no niti to, prema Rousseau, neće biti odveć uspješno. On smatra da je najvažnije ukazati na posljedice laganja, tj. djetetu posvijestiti štetnost laganja kao takvog. Jedna laž, ili tzv. sitna laž, po sebi nije problem, ona se može oprostiti, no njezine posljedice mogu biti dugoročne i trajne. Nije, dakle, problem oprostiti, tolerirati, ignorirati pa čak i zaboraviti poneku laž, no stav laganja, laganje općenito – dovodi ili može dovesti do, u najmanju ruku, ozbiljnih (loših, negativnih, opasnih) posljedica.*[109]

Jedna od glavnih karakteristika dobrog odgoja je sloboda. Samo odgojem u slobodi može se doći do željenih odgojnih rezultata i pritom ukloniti štetne utjecaje. Uz slobodu veže se i moralna odgovornost. Iako Rousseau ističe važnosti i intelektualne i moralne komponente razvoja, veću pažnju pridaje moralnom aspektu (što ga razlikuje od drugih prosvjetitelja koji naglasak stavljaju na razum). Ipak, jedno ne ide bez drugog. Potrebno je znati koje su dobre vrline kako bi ih pojedinac mogao slijediti i djelovati u skladu s njima. To znači da moralni odgoj ovisi o intelektualnom te da se dijete ne može ponašati moralno prije nego razvije određeni stupanj intelekta. Presudnu ulogu ovdje ima upravo učitelj ili odgajatelj. Učiteljeva zadaća nije samo prenijeti znanje i obrazovati dijete, već i formirati dijete u cjelovitu osobu. Učitelj mora inzistirati na moralnoj (odgojnoj) komponenti jednako (ako ne i više) kao na intelektualnoj (obrazovnoj). Čovjekov krajnji cilj je biti dobar. Dakle, cilj je moralnog usavršavanja da čovjek postane dobar čovjek, a ka dobroti je po Rousseau čovjek usmjeren već po svojoj prirodi (dobrota mu je urođena što se najbolje vidi na primjerima male djece).[110] Kako bi se urođena dobrota sačuvala i dodatno izgradila potrebno je poznavanje vrijednosti. Vrijednosti direktno proizlaze iz načina nečijeg života, tj. u pravilu je društvo ono koje promovira određene vrijednosti. Društvo nalaže vrijednosti za koje smatra da su korisne i time dirigira način ponašanja svojih članova.

Oko dvanaeste godine dijete ulazi u doba adolescencije. Do tog razdoblja ono bi trebalo već formirati osnovne karakterne, ali i intelektualne crte. Ovo je doba kad se učenika treba naročito zainteresirati za znanjem.

---

[109] A. Golubović, *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj,* str. 28.
[110] Ibid., str. 32.

> *Odgajanik mora obraćati pozornost na fenomen prirode. Uskoro će postati znatiželjan. Ali kako se njegova znatiželja ne bi ugasila, ne treba žuriti udovoljiti je. Treba mu postavljati pitanja i pustit ga da sam traži rješenja. Potrebno je da učenik zna nešto ne jer mu je dano na gotovo, već jer je sam to razumio. Neka ne uči o znanosti, neka je otkriva. Ako u ijednom trenutku postaneš jedini autoritet istine i znanja, odgajanik će prestati samostalno promišljati. Neće biti ništa više nego produkt tuđeg mišljenja.*[111]

Dakle, učitelj mora buditi znatiželju i entuzijazam u učeniku i time ga "prisiliti" da formira vlastita mišljenja. Ne smije se učenika zatrpavati viškom informacija kako ne bi stvorio otpor prema znanju. Ovim načinom učenja, Rousseau smatra, dijete pohranjuje puno više znanja, dakle, kad samostalno istražuje odnose, proučava ideje i nalazi rješenja, nego kad dobiva gotovu informaciju od druge osobe.

Rousseau govori kako čovjek živi dva života; prvi u kojem postoji i drugi u kojem živi. Kad dijete odraste i razvije strasti, počinje živjeti. S obzirom da postoje dvije vrste odgoja; odgoj i samoodgoj, u ovoj fazi odrastanja radi se više o samoodgoju. Naime, u ovom razdoblju možemo prosuditi kakva je netko osoba. Nije dovoljno da pojedinac samo zna za vrline, već je bitno i nužno da ih provodi i živi u skladu s njima. Također, karakter se očituje i u odnosu prema samom sebi, ne samo prema drugima. Osoba mora promišljati o svojim postupcima, analizirati ih i donositi zaključke. Osoba će djelovati i ponašati se na određeni način ukoliko je za to motivirana, a najbolja motivacija je fokusiranost na samog sebe i vlastitu izgradnju.[112]

Rousseau djetetu pridaje najveću važnost i tretira ga s osobitim poštovanjem. Inzistira na postepenom razvoju djeteta i izgradnji njegove osobnosti i pritom pažnju skreće na ispunjenje svih djetetovih potreba. Učitelj ima ulogu prilagoditi svoje poduke djetetovom uzrastu i njegovim realnim mogućnostima. On mora paziti i na faze napretka, bilo tjelesnog, intelektualnog, duhovnog ili nekog drugog i poštovati ritam razvoja. Kao što je naznačeno, učitelj više nije u središtu odgojnog procesa kao što je to slučaj u tradicionalnom obliku nastave, već je pozornost na učeniku. Rousseau zagovara individualni pristup jer smatra da time učitelj može svu pažnju posvetiti pojedincu, a učenik mora biti aktivni sudionik u procesu odgoja. Najvažnija komponenta odgoja za Rousseaua je moralna što znači da je za njega najvažnije kakva će osoba netko postati, koje vrline će posjedovati i kako će djelovati. Ako dijete odgojimo u skladu s vrijednostima i dobrim vrlinama, ono će uvijek promišljati svoje postupke i težiti k osobnom boljitku. Dijete ili mlada osoba koja ima razvijenu moralnu odgovornost imat će razvijenu i empatiju. Empatija pomaže u prepoznavanju vlastite moralne vrijednosti i

[111] J.J. Rousseau, *Emile or on Education,* str. 168.
[112] A. Golubović, *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj,* str. 34.

istovremeno potiče na ‘zdravu’ ljubav prema sebi. Jer tek u odnosu s drugima čovjek stječe pravu percepciju o sebi i svojoj vrijednosti.[113]

Rousseau je napravio izniman pomak od dotadašnjeg načina razmišljanja. Njegov pristup odgoju otvorio je spektar pitanja kojima se filozofija odgoja bavi i danas, a brojne njegove inovativne ideje zastupljene su u modernoj nastavi.[114]

2.6. Immanuel Kant i sloboda

Immanuel Kant suvremenik je Rousseaua i već za života njegova je filozofija stekla veliki ugled. Iako je možda najpoznatiji po svojoj kritičkoj filozofiji, važan nam je i u shvaćanju odgoja. Njegovo djelo *O pedagogiji* najvažniji je spis u kojem se bavi tom temom.

Odgoj je shvaćao kao roditeljsku skrb sjedinjenu s nastavom, a upravo pomoću odgoja i obrazovanja čovjek dolazi do slobode koja mu je prijeko potrebna.[115] Pojedinac je, dakle, odgojen kad dođe do najvišeg stupnja slobode, odnosno, autonomije. Kant svakako nije prvi filozof koji se bavio pitanjem slobode, te je on svoja razmatranja o slobodi gradio na temeljima prethodnih filozofa poput Platona i Aristotela. Autonomija volje za Kanta postaje najviši princip ćudorednosti po kojemu je ona sebi samoj zakon.[116] Tek će s pojmom slobode biti moguće razriješiti značenje autonomne volje kod Kanta.

Kant razlikuje autonomnu i heteronomnu volju.

> *To (autonomija) je svojstvo volje po kojemu je ona sama sebi zakon (neovisno od predmeta htijenja.) Njene maksime su same sebi opći zakon. Primjenjujući to mišljenje na praktični svijet odgoja, možemo reći da je pojedinac autonoman ukoliko slobodno odlučuje i djeluje snagom svojega uma. Međutim to je krajnja točka, koja nastupa tek nakon discipline i podređenosti autoritetu. Ovdje bih naglasila i ulogu kategoričkog imperativa, pravila za koje je nužno vezana volja svakog umnog bića. Heteronomija proizlazi iz toga kada volja zakon koji ju određuje traži u nekom drugom predmetu, a ne u sposobnosti svojih maksima za svoje vlastito opće zakonodavstvo. Tada volja ne daje zakon sebi sama, nego joj ga daje predmet odnosom prema njoj (volji). Kategorički imperativ mora apstrahirati od svakog predmeta da ne bi on utjecao na volju i da volja ne bi radila za tuđi interes nego da bi pokazala svoje zakonodavstvo.*[117]

---

[113] A. Golubović, *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj,* str. 34.
[114] Utjecaj Rousseaua na suvremenu filozofiju odgoja vidi na str. 47.
[115] Isabelle Kristović, *Disciplina i autoritet u odgojnim razmatranjima Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua* (diplomski rad), Filozofski fakultet, Zagreb 2020. Dostupno na: https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffzg%3A3468 (22.02.2021.).
[116] Zdravko Perić, ››Promišljanje slobode u Kantovu djelu‹‹, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 11 (2/2011.), str. 279-291.
[117] I. Kristović, *Disciplina i autoritet u odgojnim razmatranjima Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua,* str. 7.

To znači da dijete koje prolazi kroz proces odgoja i obrazovanja ima heteronomnu volju s obzirom na to da mu odgajatelj nameće određena pravila ponašanja, odnosno dijete se podređuje autoritetu druge osobe. Djetetova volja je heteronomna jer objekt je taj koji propisuje pravila volji. Kao što je rečeno, čovjek ostvaruje svoju svrhu tek postizanjem autonomije. Upravo po autonomiji čovjek je subjekt moralnog zakona. Kant zahtijeva da se čovjek nikada ne upotrijebi kao sredstvo, nego kao svrha, a taj uvjet pripisuje i Božjoj volji s obzirom na umna bića u svijetu kao njegove stvorove, jer se on osniva na njihovoj osobnosti, uslijed čega su oni jedino svrhe same po sebi.[118] Autonomija je cilj samoj sebi. Poanta autonomne osobe krije se u tome da čovjek koji dosegne autonomiju ne djeluje samo radi vlastitih ciljeva već u obzir uzima i druga racionalna bića.

Postoje tri Kantove maksime pomoću kojih se najbolje promišlja njegovo shvaćanje odgoja, a to su 1) misliti sam; 2) zamisliti sebe (u razgovoru s ljudima) na mjestu svakog drugog; 3) u svako doba misliti u skladu sa samim sobom. [119] Prva maksima odnosi se na sposobnost služenja vlastitim umom. Kant smatra da je praznovjerje greška u mišljenju zbog koje onda dopuštamo da nas drugi vode, odnosno osoba ostaje u stanju heteronomije uma. Druga maksima stavlja čovjeka u poziciju druge osobe. Pojedinac mora biti u stanju suditi s univerzalnog stajališta umjesto sa subjektivnog, tj. mora znati zauzeti kritičku poziciju. Posljednja maksima govori o dosljednosti mišljenja. Riječ je o javnoj upotrebi uma i kritičkoj samorefleksiji, primjeni testa univerzalizacije u komunikaciji s drugima.[120] Kant želi da pojedinac uvijek propituje svoje mišljenje i sposobnosti kako bi sačuvao autoritet uma.

Kant je uveo pojam radikalnog zla. Naime, on smatra da je zlo sastavni dio ljudske prirode. Ovaj pojam je bitan jer čovjek tek kroz slobodu može postati dobar ili zao. Što to znači? Ako pojedinac nakon odgoja ili „kultiviranja“ ostaje primitivan, to znači da je zao. Na nama je, naposljetku, što ćemo učiniti od sebe nakon što se kultiviramo.

Kantovo djelo *O pedagogiji* objavljeno je 1803. godine, a rad je prikupio i objavio Kantov učenik na temelju spis s Kantovih predavanja. Tekst se sastoji od niza savjeta i poučnih primjera za pravilan odgoj djece. Podijeljen je u dva dijela: naslov prvoga dijela je »Fizički odgoj«, dok je naslov drugoga dijela »Praktički odgoj«.[121] Kant uspoređuje ljude sa životinjama i utvrđuje da je čovjek jedino biće koje treba odgajati. Prvi korak u odgoju je uvesti disciplinu. Naime,

[118] Z. Perić, *Promišljanje slobode u Kantovu djelu,* str. 291.
[119] Željko Senković, ››Kantova teorija odgoja u etičkoj perspektivi‹‹, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 13 (1/2011.), str. 135-144.
[120] Ibid., str. 136.
[121] Ibid., str. 140.

čovjek na svijet dolazi sirov, a kako svaka generacija treba biti bolja od prethodne, nužno je odmah uvesti disciplinu kako čovjek ne bi podivljao. Disciplina je nužna kako bi čovjek, tj. dijete osjetilo da je primorano na nešto od samog početka. Prema Kantu, ne postoji točno određena ideja koja bi u cijelosti trebala biti realizirana u discipliniranju i odgajanju, već je bitno uvažavanje prirodnih dispozicija.[122] On smatra da se ljudske dispozicije ne mijenjaju neovisno o napretku generacija. Područje odgoja kod Kanta je razdijeljeno na sljedeća područja: discipliniranje, kultiviranje, civiliziranje i moralnost.[123] Discipliniranost podrazumijeva pripitomljavanje divljine u čovjeku, kultiviranje se odnosi na važnost nastave i pouke, civiliziranje se odnosi na mudrost (cilj je da je čovjek ugodan u društvu), a moralnost obuhvaća vještinu za ostvarenje različitih ciljeva.[124] U discipliniranju odgajatelj za cilj ima odvući dijete od onog životinjskog i okrenuti ga prema čovječjem. Međutim, iako je ovaj dio odgoja dijelom prinudan, ipak nema prostora za to da dijete djeluje iz straha već iz poštovanja prema zakonima. Tijekom pouke dijete postaje članom određene kulture, postaje slobodno djelatno biće i čini prvi korak prema autonomiji volje. Treći stupanj odgoja ponešto je sličan prethodnom, ali putem civiliziranja čovjek dobiva javnu vrijednost kao građanin.[125] To znači da čovjek uči razmišljati van svojih potreba i osvrće se na potrebe i zahtjeve ljudi oko sebe. Zadnja faza odgoja od čovjeka iziskuje da maksime može poopćiti, odnosno da subjektivni zakoni mogu vrijediti i kao opći za sva druga racionalna bića. Suvišno je govoriti da Kant inzistira na djetetovoj slobodi od samih početaka i u javnom i u privatnom (kućnom) odgoju. Djetetova volja ne smije se razbiti, samo je se smije usmjeravati.

U prvom dijelu knjige u kojem govori o fizičkom odgoju, Kant se usmjerio na sve ono što bi dijete u prvim mjesecima njegova života moglo »oštetiti« na bilo koji način. Nizom Kantovih savjeta, koji se odnose isključivo na fizički izgled, može se zaključiti da djecu treba očvrsnuti, a ne pretvoriti u mekušce.[126] Kant ode govori i o igri nasuprot radu. Naime, igra je slobodna djelatnost koja nema praktičnu svrhu van te same djelatnosti. Odnosno, igra se igra zbog nje same, zbog ugode koju donosi. U školi, dijete se više ne smije „zamarati“ igrom, već se mora okrenuti radu koji ima vanjski cilj.

Po Kantu, postoji djelovanje koje je u skladu s dužnošću i djelovanje iz dužnosti.

> *Cilj odgoja i način njegova ostvarivanja Kant je objasnio podjelom na opću i posebnu kulturu duhovnih snaga. Opću kulturu duhovnih snaga podijelio je na fizičku i moralnu, dok je fizičku*

[122] Ž. Senković*, Kantova teorija odgoja u etičkoj perspektivi,* str. 141.
[123] Ibid., str. 140.
[124] Ibid., str. 141.
[125] Ibid.
[126] Ibid.

> *temeljio na disciplini i vježbanju, a u razdoblju u kojem djeca još nisu upoznata s maksimama, pri čemu je u moralnoj kulturi istaknuo uvjet da dijete poznaje maksime o dobru. Time se djetetu ostavlja prostor u kojemu ono samo zasniva svoje radnje iz pojmova o dužnosti. Djelovanje iz dužnosti ne može imati moralnu vrijednost u namjeri. Dobro je samo ono što nam je dužnost, ono što trebamo. Dužnost je, dakle, moralna obaveza.*[127]

Dobro može biti samo djelovanje iz dužnosti kada čovjek ne djeluje iz koristi nego zbog djelovanja samoga. Isto tako, djelujemo moralno samo ako nekome pomažemo iz dužnosti. Nakon što mu se u dječjoj dobi izgradi karakter koji je bio izložen školi, a kasnije dužnostima koje su vezane uz čovječanstvo, čovjek postaje spreman za djelovanje prema vlastitim maksimama.[128] Naravno, kako bi do ovoga došlo, potrebno je djecu odgajati po određenim pravilima koja će ona i slijediti.

U drugom dijelu knjige u kojem govori o praktičnom odgoju, Kant piše o razvoju spretnosti, čitanju i pisanju, koja se odvija u kultiviranju, iskustvu u ophođenju sa svijetom i o ćudorednosti (moralnosti) koja se odnosi na karakter.[129] Čovjek se mora suzdržati od poroka i nevolja, tj. treba graditi samodisciplinu. Važno je i da čovjek njeguje svoje talente, odnosno, da se kultivira i da napreduje te, naravno, da se moralno odnosi prema drugim ljudima i pomaže iz dužnosti.

[127] Ž. Senković, *Kantova teorija odgoja u etičkoj perspektivi,* str. 143.
[128] Ibid.
[129] Ibid., str. 144.

3. SUVREMENA FILOZOFIJA ODGOJA

U ovom dijelu rada predstavit ću suvremenu filozofiju odgoja, definirat ću njeno shvaćanje nasuprot (tradicionalne) filozofije odgoja i objasniti razlike među njima. Posebnu pozornost pridat ću jednom od najvažnijih suvremenih filozofa odgoja uopće, Johnu Deweyu, te ću izložiti njegov doprinos odgoju i obrazovanju. Ukratko ću objasniti razvoj pedagogije iz filozofije odgoja, a na samom kraju osvrnut ću se i na filozofiju odgoja u Hrvatskoj s posebnim naglaskom na Pavla Vuk-Pavlovića.

3.1. O suvremenoj filozofiji odgoja općenito

Kad bi uspoređivali shvaćanje čovjeka sad i prije, primjerice u antici, iz perspektive filozofije, došli bi do zaključka o nedostatku ili nerazvijenosti ljudskog stvaralaštva prije. Ljudi su bili neslobodniji i njima je vladala zakonodavna volja. Kad se čovjekovo stvaralaštvo osvijestilo i razum se prepoznao kao djelatni, došlo je pomaka u samopoimanju. Spoznaja je, naime, djelovanje pokrenuto čovjekovim htijenjem i kao takvo usmjereno njegovim vrijednostima i vjerovanjima, te dakako njegovom sposobnošću divergentnog mišljenja.[130] Suvremena filozofija odgoja potiče razum na autonomno dolaženje do istine, umjesto da dobiva znanje na gotovo. Odgoj prije svodio se na vanjsko oblikovanje djeteta, na manipulaciju za neki viši cilj. Djeca su primala vrijednosti ne propitujući zašto je tome tako. Razvojem građanskog društva, pa i demokracije, odgoj i obrazovanje su se promijenili, čovjek postaje svrha samom sebi.

Golubović[131] nam govori da možemo razlikovati dvije temeljne i međusobno suprotstavljene koncepcije odgoja/obrazovanja, odnosno tradicionalni i suvremeni odgoj/obrazovanje.

> *„Za razliku od tradicionalnog odgoja, koji se temeljio na neupitnosti odgojnog autoriteta i koji je po načelu „slušaj – pamti – ponovi" bio usmjeren održavanju postojeće stvarnosti, suvremeni je odgoj okrenut budućnosti. U svijetu u kojem znanja zastarijevaju dnevno, pretjerano pamćenje postaje kontraproduktivno. Od pojedinca se ne očekuje postojano pamćenje mnoštva „činjenica", već sposobnost istraživanja, neprestanog učenja i stvaralaštva. To pak pretpostavlja sposobnost kritičkog mišljenja. Stoga za neupitne autoritete tu više nema mjesta. Svijetu brzih promjena umjesto autoritarnog društva primjerenija je demokracija, a umjesto kolektivističke svijesti osobnost".*[132]

Do sada, u tradicionalnoj nastavi, učitelj je bio u središtu odgojno-obrazovnog procesa. On je pružao autoritet, a učenik je pasivno dolazio do znanja. Suvremena filozofija odgoja veliku

[130] Tomislav Krznar, Nikolina I. Filipović, *Vrč i šalica: filozofijska vivisekcija problema odgoja i obrazovanja*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2015., str. 249.
[131] A, Golubović, *Filozofija odgoja*, str. 617.
[132] Ibid.

važnost pridaje upravo odnosu učitelja prema učeniku. Iako je učitelj ključan element u odgojno-obrazovnom sustavu, on više nije njegov središnji dio već je suradnik u dolasku do znanja. Još od antike potječe shvaćanje istine po kojem se smatra da se istina uvijek nalazi u čovjeku, potrebno je samo doći do nje. Suvremena filozofija odgoja stoga smatra da se istina ne nalazi nužno u učitelju već u svakom pojedinačnom učeniku, a učiteljeva uloga je pomoći izroditi tu istinu ili znanje. Danas se to vrši putem različitih metoda, ali presudna je svakako motivacija koja potiče učenike na neprestano istraživanje.

Jedna od važnijih razlika tradicionalne i suvremene filozofije odgoja je određenje njihova cilja. Cilj filozofije odgoja je razviti kompletnu osobu s posebnim naglaskom na intelektualni i moralni dio. No, problem se javlja kad se te dvije komponente pokušavaju rastaviti kao što je to bio slučaj u antici. Posjedovanje znanja, kao što smo rekli, ne jamči ispravno djelovanje. Suvremena filozofija odgoja toga je svjesna, pa inzistira na treniranju volje tj. na vježbanju za moralno postupanje. Jedan od najistaknutijih suvremenih filozofa odgoja koji se time bavio je upravo John Dewey.

Suvremena filozofija odgoja potiče otvorenost za dijalog, uvažava osobne slobode i protivi se bilo kojem obliku manipulacije. Vlasti očekuju dozu pokornosti, no kad se narušava čovjekova sloboda i kreativnost, vlast gubi. To ne znači da svatko ima pravo činiti što ga je volja i da se autoriteti potpuno poništavaju. Manipulacija danas ima isključivo negativne konotacije, jer željom za pokoravanjem i poslušnosti ubija se svaki poriv za stvaralaštvom. Znanje i vrijednosti, odnosno, intelektualni i moralni dio, iz ovog razloga ne smiju se odvajati. Upravo svijest o relativnosti svih znanja ili vrijednosti, svijest je o tome da je svatko slobodan samo u slobodnoj zajednici, kao što je i slobodna zajednica samo zajednica slobodnih pojedinaca, što znači da je sloboda svakog člana zajednice uvjetovana slobodom svih drugih.[133] Odgoj i obrazovanje danas za cilj imaju suživot s drugima, sudjelovanje u životu zajednice za dobrobit i pojedinca i zajednice. Kako bi suživot bio uspješan, potrebno je usaditi poštovanje i prihvaćanje drugih, odnosno, odgajati za pluralizam. Upravo to je prioritet odgoja i obrazovanja danas.

[133] T. Krznar, N.I. Filipović, *Vrč i šalica: filozofijska vivisekcija problema odgoja i obrazovanja*, str. 259.

3.2. John Dewey i odgoj za život

John Dewey, američki je filozof i pedagog koji je živio u drugoj polovici 19. stoljeća i prvoj polovici 20. stoljeća. Deweyjeve pedagoške teorije i eksperimenti ostvarili su svjetski značaj. Poznat je i kao jedan od osnivača američkog pragmatizma koji se može shvatiti kao kritika filozofije. Dewey je smatrao da filozofiju treba vratiti na misiju „podučavanja za život"[134], on je želio ništa manje nego reformu. Kitcher[135] ga smatra najvažnijim filozofom 20. stoljeća.

Uslijed intenzivnog rada u domeni filozofije i pedagogije, odlučio je svoje pedagoške metode provjeriti pa je osnovao eksperimentalnu školu u Chicagu 1896. godine, te je svojim radom i metodama započeo temeljitu reformu američkog školstva koja je s vremenom dobila značajan broj pristalica u SAD-u, ali i inozemstvu, time ga učinivši prepoznatljivim predstavnikom američke filozofije odgoja.[136] Bavio se ključnim problemima odgoja i obrazovanja te je predstavio nove metode rada i objasnio uloge učitelja i učenika. Veliku pozornost posvetio je upravo učeniku, odnosno važnosti pridavanju pažnje individualnoj osobi. Inzistirao je na kritičkom mišljenju kao i na povezivanju znanja iz škole sa svakodnevnim životom.

Središte Deweyjeva pragmatizma je zapravo instrumentalizam. Instrumentalizam je gledište po kojem je svo znanje, mišljenje i djelovanje u funkciji ovladavanja prirodom i društvom, a s temeljnom svrhom čovjekova opstanka.[137] Dakle, u središtu promatranja je ljudsko djelovanje i na temelju njega se donose pravila. Zahvaljujući Deweyju, razvila se pragmatistička pedagogija čiji cilj u prošlom stoljeću je bio borba protiv tradicionalne nastave, odnosno potreba za stavljanjem učenika u središte i učenje kroz iskustvo. Promjene koje je on želio vidjeti u odgoju dobivao je putem eksperimentiranja. Dewey se nije usmjerio samo na nastavu, na školstvo, već se bavio i pitanjem općenitog shvaćanja i pogleda na svijet.

Kao i Rousseau, Dewey također smatra da odgoj počinje rođenjem. Pojedinac tada počinje formirati svijest, stvarati navike i razvijati emocije, a zatim počinje sudjelovati u intelektualnom i moralnom svijetu.

U svom djelu *Demokracija i odgoj*, Dewey govori o važnosti odgoja (i obrazovanja) za opstanak društva. Cilj spomenute autorove knjige je pronaći demokratska načela koja mogu

[134] ››John Dewey‹‹. U: Stanford Encylopedia of Philosophy, https://plato.stanford.edu/entries/dewey/ (18.01.2021.).
[135] Joseph Kitcher, ››John Dewey, radikalni filozof‹‹, *Filozofska istraživanja* 31 (1/2011), str. 7-9.
[136] Matea Subotić, *Filozofija odgoja Johna Deweya* (diplomski rad), Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2019., str. 6.
[137] ››Instrumentalizam‹‹. U: Hrvatska enciklopedija, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27570 (18.01.2021.).

pomoći u odgoju. Bez komunikacije i općeg razumijevanja, društvo bi propalo. Škole su jedne od primarnih sredstava komunikacije gdje se formiraju i dijele vjerovanja, saznanja i mišljenja, odnosno, svi oni elementi koji su nužni za opstanak zajednice. Najvažnije od svega, pomoću odgoja i komunikacije dijele se iskustva. Dewey ističe razliku između odgoja u školama od „slobodnog" odgoja kod kuće. Učitelji u školama moraju proći formalnu edukaciju kako bi bili kadri podučavati i kako bi mogli izgraditi i usmjeriti svakog pojedinog učenika.

> *Možemo zaključiti kako društveni život ne samo da zahtijeva odgoj i obrazovanje za vlastito održanje, već sami proces suživota podučava. Ono povećava, nadograđuje iskustvo, potiče i bogati maštu, stvara odgovornost za preciznost i providnost izjava i misli. Čovjek koji živi sam (mentalno i fizički) bi imalo prilike ili uopće reflektirati o svojim prošlim iskustvima i iz njih učiti. Nekvaliteta postignuća između zrelih i nezrelih ne samo da inzistira na odgoju i obrazovanju mladih, već nužnost podučavanja daje neizmjerni poticaj za smanjenje iskustva to takvog reda i oblika koji će ga učiniti najlakšim i najkorisnijim.*[138]

Ipak, i formalna poduka kao i neformalna ima svoje mane. Vrlo lako može se dogoditi da poduke postanu suhoparne i suviše teoretske bez ikakvog uvida u praksu. Potrebno je pronaći ravnotežu kojom će svi sudionici odgoja/obrazovanja biti zadovoljni i obogaćeni. Pojedinac koji živi u zajednici pod stalnim je utjecajem odobravanja ili neprihvaćanja od društva. On ne može djelovati za sebe bez da djeluje na druge. Odnosno, društvo ili okolina je ta koja formira dijete. Dewey kaže da se dijete u ranoj dobi više trenira nego što se odgaja. Dijete reagira na određene podražaje, pamti koji objekti mu izazivaju bol, a koji ugodu. U ovom stadiju još se ne usađuju ideje koliko se postavljaju uvjeti za određene akcije ili reakcije. Razvojem djeteta, ono formira mentalne i emocionalne dispozicije za ponašanje u određenim situacijama i to sve pod utjecajem okoline.[139] Tako postoji velika mogućnost da će dijete koje odrasta u glazbenoj obitelji i samo zavoljeti glazbu i baviti se njome. Pod utjecajem društva dijete uči razlikovati dobro i zlo, razvija planove i želje koje su prikladne te formira vjerovanja i stavove koji su u skladu s društvom u kojem odrasta. Pojedinčeva želja da stekne odobravanje društva nadjačava njegove individualne želje. Postavlja se pitanje može li pojedinac uopće razviti u potpunosti vlastite stavove s obzirom da mu se rođenjem nameću jezik, ponašanje i drugi važni elementi.

Škola služi kao ustanova u kojoj se vrši direktni, planirani odgoj. Potrebna je socijalna okolina koja će se posebno pobrinuti za djecu, koja će ih štititi i graditi. Dewey navodi tri uloge škole.[140] S obzirom na kompliciranost života, potrebno je krenuti od jednostavnih dijelova koji će se potom postepeno slagati u složenije cjeline kako bi djeca usvojila sva potrebna znanja i opću

[138] John Dewey, *Democracy and Education*, The Pennsylvania state University, Pennsylvania state, 2001., str. 6.
[139] Ibid., str. 21.
[140] Ibid., str. 24.

kulturu. Naravno, očekuje se od pojedinca da samostalno (kad za to bude vrijeme) nadograđuje i produbljuje stečena znanja, a to će postići putem iskustva. Druga uloga je fokusirati se na ono što je bitno. Ne smije se djecu opterećivati suvišnim informacijama već inzistirati na onome što je uistinu važno. Razlog tomu je što se društvo mora razvijati, a ukoliko bi se govorilo o nebitnim stvarima, ne bi se pomakli s mjesta. Posljednji zadatak škole je osigurati koegzistenciju svih društava kojim pojedinac pripada. Naime, osoba pripada mnoštvu društava, državi, gradu, obitelji, prijateljima… Škola, kao društvo za sebe, mora povezati sva ta društva i naučiti dijete kako će u njima funkcionirati. Svako društvo ima svoja pravila i norme, potrebno je uvidjeti razlike i sličnosti među njima i aktivno sudjelovati u svakom. Dijete mora shvatiti da koliko društvo utječe na njega, toliko i ono samo ima utjecaj na društvo. Na njemu je da odvaže dobre i loše utjecaje i prosudi o vlastitim postupcima. Svako društvo čine pojedinci, svaki pojedinac pripada društvu. Ukoliko škola uspješno izvrši svoje uloge, utoliko će dijete postati zrela, usmjerena, stabilna osoba koja teži razmjeni iskustava i koja iz njih neprestano uči.

Kao što je već spomenuto, važna stavka Deweyjevog shvaćanja odgoja je plastičnost. Pod pojmom plastičnosti, on shvaća sposobnost učenja kroz iskustvo. Poučena iskustvom, osoba koja se nađe u nepredviđenoj situaciji, bit će sposobna reagirati adekvatno zbog znanja iz iskustva druge osobe ili, drugačije rečeno, imat će razvijene dispozicije za ponašanje. Posredstvom plastičnosti, stvaraju se navike. Dewey razlikuje dvije vrste navika, rutinsku i aktivnu.[141] Rutinske navike su opasnost društva jer ne doprinose boljitku. Pojedinac se vrlo brzo navikne na odjeću, hranu, okolinu, i ne teži promjeni zbog udobnosti i svojevrsne sigurnosti. No, kako bi došlo od napretka, potrebne su aktivne navike. Aktivne navike su one koje razvijaju mišljenje i pomoću kojih uvijek težimo ka višemu. Nastava mora poticati rekonstrukciju i preobrazbu, ona mora usaditi aktivne navike. Bit učenja iz iskustava krije se u tome što je Dewey smatrao da se istina nalazi u predviđanju posljedica. Po tome, znanje nije nešto što mi otkrivamo, već što konstruiramo.[142]

Nadalje, Dewey razlikuje retrospektivni i prospektivni odgoj. U prvom slučaju budućnost prilagođavamo prošlosti, dakle, pomoću svih prijašnjih, proživljenih iskustava formiramo buduće odluke. Dewey prednost daje prospektivnom odgoju u kojem prošlost koristimo kao

[141] J. Dewey, *Democracy and Education*, str. 49.
[142] Vučina Zorić, ››Pragmatistička koncepcija vaspitanja Džona Djuija‹‹, *Pedagogija*.3 (10/2018), str. 396-405. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/322644514_Pragmatisticka_koncepcija_vaspitanja_Dzona_Djuija (03.02.2021.).

sredstvo za bolju budućnost. Potrebno je analizirati i ocijeniti postupke i obrasce iz prošlosti kako bi znali hoćemo li iste koristiti u budućnosti ili ćemo ih mijenjati. Dakle, riječ je o rekonstrukciji iskustava za bolju pripremu za budućnost.

S obzirom da Dewey govori o demokraciji tj. demokratskom društvu, potrebno je reći koja su očekivanja od pojedinca. Pojedinac mora biti zainteresiran za društvene odnose te treba prihvaćati društvene promjene. Također, mora sudjelovati i djelovati u skladu s društvenim interesima te svojim postupcima ne smije ugrožavati druge, već naprotiv, treba pridonositi. Dewey kritizira prethodne filozofije odgoja koje nisu nužno u središtu imali inidividuu već cijelu skupinu, ili obrnuto, one koje su promatrale samo pojedinca i tako zanemarile širu sliku. Osnova Deweyjevog shvaćanja demokracije je sloboda koje omogućava stabilno funkcioniranje zajednice te u interesu ima dobrobit i pojedinca i šireg društva.

> *Za Djuija, zadatak filozofije je u suštini socijalno-pedagoški, tj. ona može i treba da služi izgradnji boljeg čoveka i pravednijeg demokratskog društvenog uređenja. Uloga reforme obrazovanja u razvoju društva i demokratije u Djuijevoj misli je od fundamentalne važnosti, te je njihov uticaj posmatran kao uzajaman, a razvoj postepen. (…) Društvo je video kao skladni demokratski organizam, čiji se članovi uz slobodu, toleranciju, empatiju, aktivnost i ravnopravnost povezuju zajedničkim ciljevima, interesima i idealima. Djuijevo viđenje demokratskog ideala vaspitanja i obrazovanja sastoji se u participiranju i istraživanju, što je nužno da bismo svakom pojedincu pružili stvarnu slobodu i praktično razumevanje svojih posebnih interesa i potreba, za razliku od autoritarne škole koju obeležava pasivnost i transmisija.*[143]

Dewey se u načelu zalagao za demokratske vrijednosti kao takve, bez osvrtanja na političku situaciju ili vladajuću ideologiju.

Poznato je da je Deweyjeva pedagogija otvoreno kritizirala tradicionalnu nastavu. Njegov cilj je bio naglasak staviti na socijalizaciju, individualne razlike, razvoj kritičkog mišljenja, povezanost obrazovanja sa svakodnevnim životom, ulogu učenika u procesu obrazovanja, principe demokracije i tako dalje. Želio je prepraviti odnos između učenika i učitelja. U svojoj Laboratorijskoj školi to je i uspio. Kurikulum njegove škole temeljio se na eksperimentima i na poticajnom usmjeravanju učenika. Jedan od najvažnijih elemenata njegovog shvaćanja odgoja je nastavna metoda. Nastavna metoda ovisi o djetetu odnosno o njegovim sposobnostima i mogućnostima.[144] Dakle, ona se prilagođava djetetu tako da mu ne bude prezahtjevna, ali, s druge strane, da i dalje predstavlja svojevrsni izazov. Najpoznatija njegova metoda je eksperiment kojeg je provodio u kontroliranim uvjetima u svrhu učenja iz opažanja i

[143] V. Zorić, *Pragmatistička koncepcija vaspitanja Džona Djuija*, str. 399.
[144] J. Dewey, *Democracy and Education*, str. 173.

predviđanja. Za razliku od tradicionalne nastave, on uzima u obzir dječje interese i po njima oblikuje metodu. Dewey smatra da ako nema interesa, neće biti ni pozitivnih rezultata. Predstavljanjem novih predmeta ili novih tema, učitelj se treba potruditi povezati vizualno ili na neki drugi način spomenuti predmet s vanjskim svijetom. Postavljanjem pitanja, zadataka, ukazivanjem na poteškoće, učitelj će privući pažnju učenika i potaknuti ih na rad. Ovakvim načinom provođenja nastave, neće doći do suhoparnog i isključivo teoretskog podučavanja u kojem učenici nemaju prostora za sudjelovanje. Učenjem napamet, recitacijama i mehaničkim čitanjem, djeci se stvara odbojnost prema učenju. Njihovo učenje postaje tako svrha samom sebi. Nastavno gradivo i metoda ne smiju se odvajati, već se moraju međusobno nadopunjavati i ispreplitati. Kako bi se sve ovo uspješno provelo, učitelj mora biti dobro upoznat s gradivom, ali i sa svojim učenicima kako bi mogao prikladno podučavati.

Dewey ne zagovara dotadašnje činjenično učenje ili enciklopedijsko znanje jer smatra da od njega djeca nemaju koristi. On smatra da je potrebno djecu učiti samo ono što je primjenjivo van škole, odnosno ono što će im koristiti u stvarnom životu. Povrh svega, cilj odgoja i obrazovanja u školi je izgraditi djecu koja će po završetku školskog procesa biti osposobljena samostalno se nadograđivati i prenositi znanje na druge. Na taj način se školsko gradivo povezuje s napredujućim društvom i djecu se priprema za uspješno integriranje u isto. Škola mora biti ugodno mjesto za odgoj, treba promovirati suradnju i toleranciju kako bi učenici sa zadovoljstvom pristupali aktivnostima. Putem tih prilagođenih aktivnosti, djeca ne uče samo odabrano gradivo, već se uče prihvaćanju različitosti, kolegijalnosti i pomaganju. Važno je uvesti i igru u školu. Djeca u školu dolaze iz razdoblja velike slobode, bezbrižnosti i razigranosti, stoga je bitno to im ne ukinuti. Igra u školi ipak se mora razlikovati od one igre kod kuće. Tako će igra u školi imati ne samo odgojnu i društvenu ulogu nego i intelektualnu.[145] Igra će se provoditi kroz određene zadatke koje postavlja učitelj. Kao kruna odgojnog procesa, Dewey spominje ručni rad ili praktični rad. Smatrao da nije dovoljno da djeca samo uče gradivo, već da moraju sami doprinijeti zajednici te da će se putem ručnog rada direktno uvesti pojedinca u djelatni svijet.

Od svih filozofa odgoja, John Dewey vjerojatno je izvršio najveći utjecaj na suvremenu filozofiju odgoja i nastavni proces. Svojim pristupom i načinom razmišljanja, doveo je do ogromnih promjena u položaju učenika i učitelja, unaprijedio je nastavni proces i postavio smjernice za pedagoge i filozofe odgoja danas.

[145] J. Dewey, *Democracy and Education*, str. 203.

3.3. Razvoj pedagogije iz filozofije odgoja

Do početka 19. stoljeća, pedagogijske ideje i spoznaje promatrale su se pod okriljem filozofije. Pedagogija ili teorija odgoja prošla je mukotrpan proces osamostaljivanja. Upravo antički filozofi ostavili su neizbrisiv trag u formiranju pedagogije to jest pedagogijske teorije. Kao takva, pedagogija se shvaćala kao sustavni dio filozofije. U antici, grčki robovi su bili oni koji su vodili brigu o djeci, a kasnije su tu ulogu dobili i učitelji, odgajatelji. Kao što je rečeno, smisao pedagogije kao znanosti je u proučavanju i unaprjeđivanju odgoja. Odgoj/obrazovanje je sastavni dio društva i ne može se odvijati van njega, pa napretkom odgoja i obrazovanja, napreduje i društvo. Zbog takve uloge pedagogije, jasno je da ona ima normativnu funkciju jer radi na tome da postavlja neke zakonitosti ili postavke kojima je svrha kolektivni boljitak. Međutim, društvo se mijenja. Svijet je u utrci sa samim sobom. Obasuti smo svakodnevno velikim količinama informacija, inovacija, događanja, reformi. Pedagogija kao društvena znanost dužna je odgovarati na takve promjene. Stoga, ona se stalno preispituje i traži načine i metode kojima će odgovarati konstantnim promjenama u društvu. Da se onda zaključiti da iako je pedagogija i deskriptivna i normativna znanost, njena normativna uloga je šira jer stalno teži pronalaženju novih rješenja. Njezina teorija proizlazi iz odgojne prakse. To je njena temeljna svrha. Johann Friedrich Herbart, njemački filozof i pedagog zaslužan za osamostaljenje pedagogije, zaključio je da se pedagogija oslanja na filozofiju pri traženju cilja odgoja. Praktična filozofija, prema Herbartu,[146] izlaže temeljne norme i vrijednosti za ljudsko djelovanje, a one pak služe kao osnovica za utvrđivanje odgojnih ciljeva. Na taj način znanost o odgoju za Herbarta postaje normativnom disciplinom čija je zadaća odrediti načela odgojnog djelovanja. Iako Herbarta smatramo zaslužnim za osamostaljenje pedagogije kao znanosti, važno je napomenuti kako je on preuzeo katedru upravo od Kanta koji je podučavao pedagogiju u četiri navrata na sveučilištu u Königsbergu.[147]

3.4. Filozofija odgoja u Hrvatskoj

Franjo Marković uveo je prvi hrvatski sveučilišni kolegij pedagogije 1876. godine, a iste godine Stjepan Basariček objavljuje knjigu *Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju* i tako tvori glavnu

[146] Eckard König, Peter Zedler, *Teorije znanosti o odgoju*, preveo Vladimir Adamček, Educa, Zagreb 2001., str. 21.
[147] Berislav Žarnić, *Studij filozofije kao pedagogijske humanističkog obrazovanja*,. Sveučilište u Splitu, Split 2015., str. 4. Dostupno na: (PDF) Studij filozofije kao pedagogija humanističkog obrazovanja (researchgate.net) (27.01.2021.).

struju pedagoške misli u Hrvatskoj.[148] Poput Herbarta, i Basariček nalazi oslonac svojoj pedagogiji u filozofskim disciplinama. Posebnu važnost za njega je imala logika koja je omogućavala da se odredi cilj odgoja jer, Basariček je smatrao, uloga učitelja nije samo pomoći učeniku u stjecanju znanja, već naučiti ga misliti.

Povezanost filozofije i pedagogije u hrvatskom obrazovnom sustavu vidljiva je u institucionalnom okviru i kretanju profesije:[149] krajem 19. i tijekom 20. stoljeća pedagogijom se bave i filozofi poput Alberta Bazala, Stjepana Matičevića, Pavla Vuk-Pavlovića, Stjepana Patakija i mnogih drugih, a 1990. Hrvatsko filozofsko društvo pokreće časopis za filozofiju odgoja *Metodički ogledi* s prvim urednikom Milanom Polićem.

Posebnu pozornost obratit ću na Pavla Vuk-Pavlovića kao jednog od najistaknutijih imena u hrvatskoj filozofiji odgoja. Pavlović je prvi uveo kolegij „Filozofija odgoja" na Sveučilištu u Zagrebu iako to nije dugo trajalo zbog dolaska socijalizma.[150] Ipak, i u svojoj kratkoj predavačkoj karijeri ostvario je poštovanje učenika. Osim po filozofiji odgoja, poznat je i po svom pjesništvu. Specifičnost njegovog pjesništva je što ono stoji u komplementarnom odnosu s njegovom filozofijom; njegove pjesničke zbirke imaju osobito filozofsko značenje i treba ih čitati kao sastavni dio njegovog filozofskog opusa.[151]

> *Vuk-Pavlovićevim cjelokupnim opusom kao da odzvanja: mi možemo zamisliti život bez vrednota, ali ga bezvrijednoga ne možemo živjeti. Živjeti uistinu ljudski za Vuk-Pavlovića znači oblikovati naš prostor slobode svjesnim izborom usmjerenim vrednotama. Vrednote su ono što daje smisao ljudskome postojanju, što taj život izdiže iz onoga pukoga živovanja, vrednote čovjeka orijentiraju ka budućnosti i podaruju mu povijest. Ozbiljavanje takvih smislonosnih vrednota zbiva se kroz akte ljudskoga stvaralaštva. Otkrivanjem i ostvarivanjem vrijednosti stvaralaštvo tako oblikuje istinski ljudski život, no i sâmo, za VukPavlovića, predstavlja vrednotu, dapače jednu od osnovnih vrednota života. Snagom stvaralaštva oblikuju se kultura i povijest, no oboje nam nudi i obilje primjera sapetih, spriječenih, sukobljenih ili prezrenih stvaralačkih napora.*[152]

Pavao Vuk-Pavlović u središte pozornosti stavlja biće koje je spremno i otvoreno za odgoj, uzrastanje, za putovanje prema 'jezgri čovjeka' kao krajnjem cilju.[153] Prema ovom shvaćanju, filozof mora imati pravu odgojnu namjeru te ga ništa na tom putu ne bi smjelo omesti. Cilj

[148] B. Žarnić, *Studij filozofije kao pedagogijske humanističkog obrazovanja*, str. 6.
[149] Ibid., str. 7.
[150] Milan Polić, ››Pavao Vuk-Pavlović i filozofija odgoja u Hrvatskoj‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 11 (4/2011.), str. 75-78.
[151] Željka Metesi Deronjić, ››Filozofija u pjesništvu Pavla Vuk-Pavlovića‹‹, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 42(84) (2/2016.), str. 421-452.
[152] Ivana Zagorac, ››Vrednote i stvaralaštvo u filozofiji Pavla Vuk-Pavlovića‹‹, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 14 (1/2012.), str. 298-305.
[153] Sead Alić, ››Odgoj za odgovornost ‹‹, u: Sead Alić (ur.) *Na sjeveru s Pavlom Vuk-Pavlovićem*, Sveučilište Sjever i Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb 2018./2019. str. 62.

odgoja po Vuk-Pavloviću je kultura i država koja će zadovoljavati potrebe svojih građana. On odgoj promatra dublje od samo edukacije i određenih metoda. Vuk-Pavlović smatra da se odgojem može doći do biti čovjeka te da kroz odgoj trebamo misliti i na budućnost, odnosno, na bolju budućnost. Kao pedagog izrastao na temeljima grčke filozofije, Vuk-Pavlović priklanja se nužnosti mogućnosti prijenosa vrline.[154] Pritom smatra kako nije dovoljno samo prenijeti znanje tj. činjenice da bi se osoba ponašala moralno, već je potreban i intuitivni moment. Bolja budućnost (i države i pojedinca) ne može doći sama od sebe i od pukog teoretiziranja. Potrebna je odgovornost. Odgoj za svrhu ima izgradnju duhovno bogatih ljudi koji će aktivno djelovati u svrhu općeg boljitka. Odgajatelj ne bi trebao biti u ulozi nadređenog naspram učenika, već treba biti u prijateljskom odnosu s učenikom i usmjeravati ga i oblikovati onoliko koliko sam učenik dozvoljava.

> *Svijet odgajanja, trebao bi po Vuk-Pavloviću, biti svijet intimnih duhovnih dodira odgajatelja i odgajanika. Silništva tu nema. Nema lomljenja mladica. Nema discipliniranja i nadređenih pozicija. Jedino u uzajamnom odnosu prepoznavanja, razumijevanja, srodnosti – može izrasti pomak u odgajanome koji i te kako ostavlja traga i na odgajaniku. Utoliko je važno isticati snagu spontaniteta, slobodu iskazivanja kritičkih stavova, nužnost otvorenog dijaloga, potenciranje sudjelovanja odgajanika u procesu odgoja, pretvaranje svih predavanja u oblik dijaloga (gdje god, kad god i koliko god je to moguće).*[155]

[154] S. Alić, *Odgoj za odgovornost*, str. 66.
[155] Ibid., str. 69.

4. ASPEKTI SUVREMENE FILOZOFIJE ODGOJA

Nakon pregleda odabranih filozofa odgoja i predstavljanja njihovih teorija, te predstavljanja suvremene filozofije u svijetu i u Hrvatskoj, u ovom dijelu rada objasnit ću utjecaj navedenih filozofa na filozofiju odgoja danas, odnosno, što se to danas provodi u odgojno-obrazovnom sustavu, a došlo je upravo od spomenutih filozofa.

Bez znanja čovjek ne bi mogao opstati, a do znanja dolazi putem obrazovanja. Učenje i odgoj jedna je od temeljnih čovjekovih potreba. Dijete se počinje odgajati prvo u krugu obitelji, imitirajući odrasle, a potom odgojno-obrazovni sustav preuzima odgovornost. Odgojno-obrazovni sustav doživio je značajne promjene tijekom povijesti. Kao što je rečeno, filozofija odgoja najviše se oslanja na etiku i filozofiju politike. Etika se bavi prosuđivanjem djelovanja, normama i pravilima, a filozofija politike ističe važnost države kao jednog od glavnih aktera u osmišljavanju i provođenju odgoja i obrazovanja. Iako antički filozofi predstavljaju izvor filozofije odgoja, neki su se odgojem bavili samo usputno, ali su ostavili neizbrisivi trag u njezinu razvoju. Praćenjem razvoja misli o odgoju kroz povijest, zanimljive su svakako promjene u shvaćanju odgajanika ili učenika te odgojitelja ili učitelja, kao i metode i pristupi koji su se provodili u obrazovnom procesu.

U ovom poglavlju prikazat ću neke od zanimljivih odgojnih modela koji imaju utjecaja na suvremenu filozofiju odgoja, ali i na suvremeno poimanje odgoja i obrazovanja općenito.

4.1. Metoda Sokratovih krugova

Sokrat je smatrao da filozofija ima ulogu odgajateljice. Sokrat nije težio mlade pripremiti za njihovu ulogu u političkom životu, već im pomoći u samooblikovanju za uspješan život u polisu. Filozofski uvid i znanje pokazuju nam da je dobro duše najveće dobro i da je ovo dobro, mudrost, konstantno, duboko i cjelovito shvaćanje cijelog sustava ljudskih vrijednosti, u svim svojim posljedicama i različitim okolnostima života.[156] Sokratova majeutika, način porađanja istine iz sugovornika, široko je primijenjena metoda u učenju diljem svijeta. Profesor Matt Copeland napisao je knjigu koja se bavi metodom Sokratovih krugova. To je metoda koja potiče učenike na kritičko mišljenje i aktivno propitivanje situacija.

> *Metoda Sokratovih krugova započinje tako što učenici dobiju kratki tekst. Taj tekst trebaju pročitati. Učenici su postavljeni u dva koncentrirana kruga. Učenici unutarnjeg kruga*

[156] Iva Martinić, *Sokratova vještina kao način življenja* (završni rad), Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2018. str. 23. Dostupno na: https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A1518 (22.02.2021.).

> *razgovaraju o »značenjima iskazanima u tekstu, a učenici vanjskog kruga promatraju taj razgovor«. Nakon što je prvi krug raspravio o tekstu, drugi krug progovara o kvaliteti same rasprave i o individualnoj i grupnoj dinamici koja ju je pratila. Učenici potom zamjenjuju uloge i slijedi drugi dio s novim idejama u svakome krugu. Razne su varijacije, ali temelj metode predstavljaju: diskusija–povratna informacija–obrnuti redoslijed.*[157]

Naglasak se stavlja ne samo na odgovorima učenika, već i na ispravnom postavljanju pitanja. Ovom metodom, učenici brzo shvaćaju da iz pravih pitanja proizlazi još nekolicina drugih pitanja. Time se slijedi upravo model Sokratovog dijaloga i istina koja se nalazi u učenicima postepeno izlazi van. Uloga učitelja je da uputi učenike da svako pitanje nema nužno samo jedan odgovor. Potrebno je istraživati i druge perspektive i na taj način širiti vidike učenika. Djeca su sklonija puno ozbiljnije doživljavati kritiku svojih kolega, za razliku od kritike učitelja koja se obično shvaća kao uvreda ili osuda. Nužno je stoga da svako dijete ima priliku izraziti svoje mišljenje koje onda skupno analiziraju te ukoliko se radi o problemu, potrebno je iznijeti sva moguća rješenja. Također, ovakvim načinom rada djeca su mnogo motiviranija nego u tradicionalnom pristupu. Copeland tvrdi da je struktura Sokratovih krugova takva da »učenici usavršavaju vještinu učenja tako što ono što slušaju ušima, čuju svojim umom«.[158] Dakle, osim što djeca uče kritički razmišljati i davati konstruktivne kritike, uče se i slušati. Vanjski krug koji ima ulogu promatranja diskusije može uočiti svu verbalnu, ali i neverbalnu komunikaciju te tijekom slušanja više puta promijeniti vlastiti stav o temi. Predlošci teksta koje učenici dobivaju potiču želju za čitanjem i traženjem dubljeg smisla. Copeland ističe da je metoda uspjela kad učenici na završetku rasprave imaju više pitanja nego na početku. Učiteljeva uloga nije zanemariva. On mora biti spreman za raspravu, fleksibilan i otvorenog uma te treba znati usmjeravati raspravu i poticati dijalog ukoliko dođe do zastajkivanja. Također, učitelj mora biti inzistirati na toleranciji među pojedincima s obzirom na različitost stavova i uvjerenja koji zasigurno nekad dovode do konflikta. Učiteljeva uloga je i odabir teksta za raspravu koji mora biti povezan i važan za život učenika, mora se ticati nastavnog gradiva i biti prilagođen dobi učenika. Metoda Sokratovih krugova vrlo je plodna u smislu da učenici uspješno stvaraju veze sa sobom i s drugima oko sebe. U suvremenom dobu kad je tehnologija uzela zamaha, ova metoda pokazuje se posebno važnom jer razvija vještine učenika koje su potrebne za uspješnu komunikaciju, interpretaciju i analizu.

> *Ova je metoda korisna jer omogućava mnoštvo mogućih interpretacija koje nam na početku možda i nisu vidljive pa učenici shvaćaju nedostatak prebrzih zaključaka. Metoda je uspješna*

[157] Tina Marasović, ››Upotreba metode Sokratovih krugova u nastavi‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odogoja* 19 (2/2012), str. 89-100.
[158] Ibid., str. 93.

> *jer pomažući učenicima u razumijevanju gledišta i toleriranju višeznačnosti koje ta gledišta mogu stvoriti, uče ih suspendiranju osuđivanja prije potpunog istraživanja neke teme.*[159]

Filozofija za djecu posebno se koristi metodom Sokratovih krugova. Možda je najvažnije što učenici ovim putem uviđaju vrijednost vlastitog glasa i prava na vlastito mišljenje, ali i mišljenje drugih. Djeca zadobivaju veliku samostalnost što je u suprotnosti s tradicionalnim nastavnim procesom gdje su djeca najčešće, nažalost, pasivni sudionici. Sokratova dijaloška metoda ne mora se nužno koristiti u njezinom izvornom obliku. Ona se može provoditi i kroz različite grupne radove ili radove u paru, čak i u individualnom obliku. Ključno je, međutim, da se primjenjuju stimulativna pitanja koja će razvijati mišljenje.

4.2. Učenik u središtu odgojnog procesa

Rousseauovo promišljanje odgoja/obrazovanja pripada dobu prosvjetiteljstva pa ne čudi da su njegove ideje inovativne i puno bliže suvremenom shvaćanju odgoja/obrazovanja. Zalagao se za uravnotežen odgoj u kojem će učitelj ili odgajatelj pratiti psihički razvoj djeteta. Poseban naglasak stavlja na razvijanje prirodnih sposobnosti u djetetu i spontanost u učenju kroz istraživanje i proučavanje. Rousseau je smatrao da je intelektualna inteligencija bitna kao i moralna. Poticao je razvoj kvaliteta koje i danas zauzimaju vrh ljestvice u odgoju djece. U filozofiji odgoja danas pod odgojem se podrazumijeva razvoj moralne i intelektualne komponente jer jedno ovisi o drugome.

> *Općenito govoreći, tematika odgoja otvara mnoga pitanja. Tako se pitamo npr. od čega se zapravo sastoji moralni odgoj? Jesu li to vrline, a ako jesu, o kojim je vrlinama riječ? Na koji način netko usvaja vrline? Kako uopće dolazi do izgradnje osobnosti, odnosno, do izgradnje karaktera? Prije nego što odgovorimo na postavljena pitanja valja imati na umu sljedeće. Naime, jedna je stvar znati koje su poželjne, tj. dobre vrline, i kako se one postižu, a druga biti krepostan, odnosno, djelovati po vrlini.*[160]

Ova pitanja direktno povlače suvremene probleme. Golubović se pita ima li danas mjesta za odgoj i obrazovanje u postojećem školskom sustavu, treba li odgoj biti samo deskriptivna znanost te kako se uopće prenose i usvajaju odgojne vrijednosti. Poznato je da učitelji prije nastavnog sata pišu nastavne pripreme u kojima trebaju navesti i ciljeve sata. Ti ciljevi moraju biti i odgojni i obrazovni. Ipak, odgojni ciljevi uglavnom se zanemaruju jer brojni prosvjetni

[159] T. Marasović, *Upotreba metode Sokratovih krugova u nastavi*, str. 95.
[160] A. Golubović, *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj*, str. 31.

djelatnici smatraju da je njihova primarna uloga prenijeti (činjenično) znanje. No, što se događa kad učitelji zanemaruju odgojnu komponentu? Mladi ljudi, naročito oni koji nemaju čvrstog oslonca u okolini, izrastaju u nepotpune osobe. Odgojni ciljevi u suvremenoj nastavi imaju ulogu oblikovati karakter djece. Ukoliko se oni ne provode, djeci se na indirektan način dokazuje da oni nisu važni. Rousseau ogromnu odgovornost stavlja na učitelje uviđajući važnost moralnosti. Njegova ideja odgoja "jedan na jedan" proizašla je iz ideje da učitelj i učenik moraju postati kao jedno. Iako je takav pristup danas gotovo nemoguć zbog ogromnog broja djece koja sudjeluju u nastavnom procesu, Rousseauova ideja svakako nije zanemariva. Gotovo je nerealno očekivati od jednog učitelja da drži pozornost tridesetak (ponekad i više) učenika za cijelo trajanje nastavnog sata. Kada bi se smanjio broj učenika u jednom razredu, učitelj bi imao više vremena posvetiti se svakom pojedincu što bi donijelo brojne dobrobiti o kojima Rousseau govori. Bliska veza između učitelja i djece trebala bi biti učestala i normalna. Kad bi tome bilo tako, učitelji bi imali veći autoritet i time temelje za biti moralni uzor djeci. Nije dovoljno o moralnosti samo učiti, puno je važnije moralno se ponašati. Rousseau tvrdi da su djeca po prirodi dobra i neiskvarena pa bi uloga učitelja i roditelja trebala biti tu dobrotu samo održati i podržati.

Paralelno s ovim shvaćanjem odgoja, može se shvatiti i Kantovo promišljanje slobode u odgoju. U ranom stadiju života, djetetu je potrebno vodstvo, no tijekom odgojnog procesa, dijete zadobiva određena znanja i iskustva koja su mu potrebna u svakodnevnom životu. U tom smislu, dobar učitelj mora prepoznati kad je dijete na pragu ostvarivanja autonomne volje i u tome ga ne susprezati, već poticati.

Rousseaovo shvaćanje odgoja najbolje oslikava razliku tradicionalne i suvremene nastave. Naime, tradicionalna nastava temelji se na enciklopedijskom znanju. U njoj glavnu ulogu ima učitelj, a učenici su pasivni promatrači, dakle, ni na koji način ne sudjeluju u nastavi i ne postavljaju pitanja. U suvremenoj nastavi u centru je učenik koji uči kako stečeno znanje primijeniti u praksi, u svakodnevnom životu. Suvremena nastava pažnju posvećuje metodama i načinima rada, nastoji se manje baviti teorijom, a više praksom, brine se o učenju iz iskustva. Cjelokupni takav stav proizašao je od Rousseaua.

4.3. Odgoj za političku zajednicu

Odgoj i obrazovanje imaju važnu ulogu u oblikovanju i pripremanju učenika da postane kooperativan član društva.[161]

> *Odgajati nekoga da živi u određenoj vrsti društva ne znači samo prenositi različite poglede na to društvo i opise načina na koji se njime upravlja. Da bi procvjetali ili čak preživjeli u određenim vrstama društva, potrebne su određene vještine, određene osobine, stavovi*.[162]

Prvi učitelji, sofisti, odgajali su samo određene skupine mladih ljudi, elitu. Tadašnji odgoj mogli su priuštiti samo neki, za razliku od danas kad je odgoj odnosno obrazovanje dostupno svima. Sofistički odgoj služi kao primjer slobodnog odabira odgoja. Namjesto aristokratskog podrijetla, otada su prirodna sposobnost i intelektualni odgoj postali pretpostavkom za usvajanje i ostvarenje onoga što su oni nazivali *arete*.[163] Zahvaljujući njima čovjek je dospio u središte odgojnog i obrazovnog interesa. Kod sofista se odgoj svodio na zadovoljavanje potreba građana za stjecanjem znanja, sposobnosti i vještina koje su im potrebne da bi se što bolje snašli u životu (što više znanja imaju to će im više poslova biti na raspolaganju, tj. to će više poslova moći raditi).[164] Poznato je da su sofisti naplaćivali svoje poduke, stoga, najveća njihova zasluga je što su odgoj sveli na profesiju i time mu dali važnost.

Platon je bio prvi od velikih filozofa koji je uvidio iznimno značenje načela i ustrojstva politike za život zajednice te je želio doći do odgovora kako se može postići sreća za sve.[165] Platon je odgoj promatrao kao sredstvo ostvarenja njegove savršene države stoga nije čudno da je u središtu njegovog interesa bio odgoj građanina koji će prvenstveno koristiti društvu tj. državi. Oblikovanjem čovjeka, oblikuje se i polis. Platonovo viđenje odgoja nije ostvarivo upravo zato što on govori o idealu. Odgoj kojeg je on predstavio prvenstveno u svom djelu *Država* uvelike

---

[161] M. Brčić Kuljiš, A. Lunić, ››The Democratic Context of School Governance: External and Internal Stakeholders' Perspectives‹‹. U: Nikša Alfirević; Josip Burušić; Jurica Pavičić; Renata Relja (ur.) *School Effectiveness and Educational Management*, Palgrave Macmillan, Cham, 2016., str. 125-144, str. 125.

[162] C. Wringe, *Democracy, Schooling and Political Education*, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012., str. 3. Vidi više u Brčić Kuljiš, M.; Lunić, A. ››The Democratic Context of School Governance: External and Internal Stakeholders' Perspectives‹‹. U: Nikša Alfirević; Josip Burušić; Jurica Pavičić; Renata Relja (ur.) *School Effectiveness and Educational Management*, Palgrave Macmillan, Cham, 2016., str. 125-144.

[163] Mirko Jozić, ››Pajdeja u Platonovoj državi‹‹, *Latina et Graeca* 2 (12/2011), str. 5-14.

[164] A. Golubović, *Filozofija odgoja*, str. 614.

[165] Aleksandra Golubović, ››Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije odgoja‹‹, *Odgojno-obrazovne teme* 1 (1-2/2018), str. 141-162.

se shvaćao kao oblik manipulacije, a Popper[166] je Platona čak optužio i za promicanje ideja totalitarizma.

Manipulacija se najviše očituje u strogom odabiru sadržaja koji se prenose djeci. U trećoj knjizi *Države* Platon navodi razloge zašto je potrebno uvesti cenzuru umjetničkih djela, ali i razloge zbog kojih su gimnastika i glazba potrebna u odgoju i obrazovanju.[168] Platon je razlikovao istinske i lažne ljubitelje mudrosti, gdje bi lažni ljubitelji bili oni koji uživaju u znanju samo radi vlastite ugode. Umjetnička djela su „slika slike" odnosno najudaljenija od ideja pa ih je stoga potrebno cenzurirati da ne bi odvlačila građane od ideja.[169] Platonov cilj je bio predstaviti upute za izgradnju savršene države u kojoj je svatko trebao radi ono za što je zadužen. Zaduženja su bila definirana na temelju dominantnog dijela duše (umni, voljni i požudni dio), a odgajatelji su bili oni koji su definirali koji dio duše je dominantan kod kojeg građanina. Sve je bilo podređeno polisu odnosno državi i sve što se radilo, radilo se za polis i u ime polisa. Platon se bavio i istraživanjem pojedinih vrlina, pa tako znamo da je središnja vrlina *Države* upravo pravednost. Vrline vode glavnoj ideji, ideji Dobra koja ima vodeću uloga. U tome se krije jedna od temeljnih zadaća školstva, a to je da znanje ima svrhu pomagati u izgradnji čovjekove osobnosti.[170] Vlast (država) je ta koja je strogo kontrolirala kako će se djeca odgajati i obrazovati jer, ni djeca, a ni mladi ljudi ne smiju dolaziti do saznanja koja ne idu u prilog države. Ono što je svakako zanimljivo kod Platona je uvođenje neke vrste ravnopravnosti dječaka i djevojčica u pogledu odgoja i obrazovanja.

Kao i Platon, Aristotel zadaću države vidi u moralnom usavršavanju građana, a osnovna funkcija države je odgoj. Odgoj je trebao poslužiti očuvanju i stabilnosti političkog poretka.

> *Nu najveće od svega spomenutoga za trajnost državnog poretka, a što sada zapostavljaju svi, svakako je odgoj primjeren [dotičnom] državnom poretku. Jer nikakve koristi ni od najkorisnijih zakona i uz koje pristaju svi građani, ne budu li [mladi] privikavani i odgajani u duhu državnog poretka: ako su zakoni pučke vladavine, pučanski, a ako pak manjinske vladavine, onda u duhu vladavine nekolicine.*[171]

Aristotel je kao i Platon zagovarao odgoj i obrazovanje za državni poredak, samo za razliku od Platona koji je zagovarao idealnu državu pa tako i jedan oblik odgoja, Aristotel je razlikovao nekoliko državnih uređenja pa shodno tome je zagovarao i različite pristupe odgoju.

---

[166] Vidi više u Karl R. Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, preveo Dražen Karaman, Kruzak, Zagreb, 2003.
[168] J. Krstić, *Problemi unutar Platonove filozofije odgoja i obrazovanja: uvjetovanje i dvoznačnost u pisanju*, str. 47.
[169] Ibid., str. 49.
[170] A. Golubović, *Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije,* str. 142.
[171] Aristotel, *Politika*, str. 181.

Odgajati za državni poredak nije činiti ono što je milo onima koji hoće vladavinu manjine ili pučku vladavinu, nego ono što će omogućiti jednima manjinsku, drugima pučku vladavinu.[172]

Prema Aristotelu javno obrazovanje treba biti dostupno svim građanima kako bi se osposobili za javne i političke funkcije, ali i za privatnu ulogu. Za Aristotela je svako domaćinstvo dio države, a vrlina dijela mora biti određena obzirom na vrlinu cjeline. Ispravni tipovi odgoja moraju biti utemeljeni na ljudskoj prirodi, te poštivati njene potrebe, sposobnosti i ograničenja. Obzirom da je odgojni cilj prema Aristotelu proizvesti harmoničnu i cjelovitu osobu tj. ostvariti istinsku sreću pojedinca, to je moguće jedino ako je njegova sreća usklađena sa srećom polisa.[173]

Kako smo pokazali, već su antički filozofi prepoznali ulogu odgoja u političkoj zajednici, odnosno tome da odgoj treba biti u funkciji države. To je u antičko vrijeme bila temeljna paradigma jer se polazilo od pretpostavke kako pojedinac svoju svrhu odnosno blaženstvo može postići jedino unutar političke zajednice, a sreća pojedinca ovisi o sreći polisa. Danas je odnos pojedinca i države/društva nešto drugačiji, ali i dalje odgojno-obrazovane ustanove usklađuju ponašanje pojedinca s pravilima države/društva. Ono o čemu se danas ipak vodi više računa u odgojno-obrazovnim procesima je osiguravanje dovoljno prostora za slobodan razvoj pojedinca.

4.4. Odgoj/obrazovanje za demokraciju i demokratsko obrazovanje/odgoj

Najveći utjecaj na suvremene obrazovne reforme svakako je imao John Dewey. Dewey je uvidio brojne probleme u školstvu u 20. stoljeću te je nudio različita rješenja koja su danas široko primijenjena. Veliki utjecaj na njegov rad imali su Platon i Rousseau koje spominje i u svom kapitalnom djelu za odgoj *Demokracija i odgoj*.

Platon je odgoj promatrao u kontekstu dobrobiti za državu koja mora osigurati dobar život svih građana. Rousseau je otišao dalje te je inzistirao na tome da se u središte stavi pojedinac. On je, kao što znamo, nastojao sačuvati čovjekovu prirodu. Dakle, Platon je naglašavao čovjekovu društvenu, a Rousseau individualnu stranu.

Dewey je nastojao naći zlatnu sredinu između ova dva pristupa. S obzirom da znamo da je Dewey jedan od predstavnika pragmatizma, pa mu je svekoliko znanje koje se stjecalo u školi

[172] Aristotel, *Politika*, str. 181.
[173] Vidi više u M. Polić, *K filozofiji odgoja.*

trebalo biti praktično i korisno. On je zagovarao koncept socijalnog pragmatizma i instrumentalizma. S te pozicije Dewey je sagledavao i sustav odgoja odnosno obrazovanja. Obzirom da je on razvijao reformu školstva u demokratskom društvu, krenuo je od pretpostavke da i samo obrazovanje treba biti u skladu s demokratskim načelima i principima jer se građaninom ne rađa, već postaje.[174] Takav pristup zagovara uključenost svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa u proces donošenja odluka koje su važne za tu odgojno obrazovnu zajednicu. U tom pogledu, kako navode Brčić Kuljiš i Lunić, možemo razlikovati *obrazovanje za demokraciju* i *demokratsko obrazovanje* čime se pokazuje da i institucionalni odnosi i procesi, a ne samo sadržaji u sustavu obrazovanja, trebaju biti demokratski.[175]

Dewey je svjedočio velikim društvenim promjenama u dobu u kojem je živio. To je glavni razlog njegovog zagovaranja odgoja za demokraciju. Osnovni elementi ovakvog odgoja su teorijsko podučavanje temeljnim vrijednostima demokracije kao što su sloboda govora, mišljenja ili djelovanja, jednakost, pravednost, tolerancija i drugi slični pojmovi. Demokratski odgoj/obrazovanje, s druge strane, zagovara korištenje odnosno prakticiranje demokratskih procedura i procesa u odgojno-obrazovnim ustanovama. Tu se zagovara neki oblik participativne demokracije, a sve s ciljem da učenici jednom kada napuste odgojno-obrazovne ustanove budu spremni građani. Brčić Kuljiš i Lunić navode kako participativna demokracija naglašava potrebu razvijanja građanske kulture koja će od pojedinaca napraviti kreativne individue spremne na sudjelovanje u javnom životu i sposobne da u demokratskom društvu ostvare vlastite kreativne potencijale.[176]

> *Demokracija je više od oblika vladavine. To je prvenstveno način povezanog života, zajedničkog komuniciranog iskustva*.[177]

Zašto suvremena filozofija odgoja (i školstvo općenito) toliko zagovara dijalog s učenicima, rasprave o problemima i argumentiranje stavova? Dvadeset prvo stoljeće sa sobom je donijelo iznimno ubrzan napredak tehnologije. Svijet se pretvorio u globalno selo što znači da su informacije dostupne svima u svako doba. Iako je tehnologija olakšala i otvorila brojne mogućnosti, sa sobom je donijela i poteškoće. Internet, društvene mreže i različiti mediji omogućili su iznimno lako širenje mržnje i netolerancije. Skrivena iza ekrana, djeca olako shvaćaju opasnosti kulture u kojoj žive. Demokratske vrijednosti koje je Dewey zagovarao,

[174] Brčić Kuljiš; Lunić, *The Democratic Context of School Governance: External and Internal Stakeholders' Perspectives*, str. 125.
[175] Ibid., str. 125.
[176] Ibid., str. 126.
[177] Dewey, J. *Democracy and education*, str. 91.

ukoliko su usvojene, doprinijet će boljoj društvenoj atmosferi i sretnijim pojedincima. Suvremena filozofija odgoja koja potiče djecu na razmišljanje i otvoreno razgovaranje, gradi mlade, stabilne ljude koje ne odlikuju takozvane malograđanske osobine. Ovakav stav usko je vezan uz odgoj za ljudska prava.

> *Na tom tragu, u promijenjenim i sve složenijim uvjetima razvoja obrazovanja u 21. st., uz koncepciju cjeloživotnog učenja i nužnost pomaka prema društvu koje uči, s naglaskom na to da odgovorno shvaćeno* učiti kako učiti *doprinosi razvoju slobode i samostalnog djelovanja, priprema svakoga da preuzme svoje odgovornosti s obzirom na važna pitanja suvremenoga svijeta, pri čemu su pitanja mogućnosti izbora i razvoja sposobnosti, kritičkog vrednovanja i demokratskog sudjelovanja odlučujuća da bi se smisleno i odgovorno djelovalo, ohrabrujući poštivanje ljudskih prava, odupiranje predrasudama i negiranju sloboda drugoga, kao i suprotstavljanje svakom obliku onemogućavanja razvoja pojedinca i društva*.[178]

4.5. Pričanje priča o moralnosti

Utvrdili smo da je jedan od oblika manipulacije u odgoju velikog Platona bila cenzura u odabiru priča koje su se pričale djeci. Što je s pričama danas? Priča, neovisno je li istinita ili lažna i koja joj je tema, služi kao posrednik između sadržaja i onoga koji se tim sadržajem bavi. Posebnu težinu imaju priče s moralnim značenjem.

> *Današnja usmjerenost na odgojnu ulogu priča je slojevitija te zahvaća svu složenost odgojnih i životnih situacija koje uključuju moralne, kulturne, pravne i političke sklopove unutar kojih se raspravlja o različitim pojavama vezanima uz suvremeni život i s njima povezanim odgojnim izazovima. Posebno se priče danas koriste kao podrška i kao sredstvo za odgoj kritičkoga mišljenja, što je među ostalima uvelike promovirao M. Lipman kroz program filozofije za djecu od 1960-ih godina.*[179]

Pričanje priča je i dalje jedan od važnih načina pomaganja djetetova razvoja i odgoja budućeg građanina u demokratskom društvu.[180] Priče djeci služe kao oslonac i svojevrsni pokazatelj. Ovisno o njihovom karakteru, priče u djeci mogu razviti osjećaje empatije, tolerancije i prihvaćanja drugih. Martha C. Nussbaum, u smislu doprinosa demokratskom odgoju građana, prepoznaje važnost priča za poticanje filozofskih rasprava. Kroz priče djeci se mogu prezentirati stvarne ili zamišljene situacije i tako ih učiti kako se nositi sa svakodnevnim događajima. Filozofija odgoja također se sve više uključuje u rasprave o odgojnoj ulozi priča, na široj razini sagledavajući odgoj kao egzistencijalnu i vrijednosnu kategoriju te kao način

[178] Milena Radovan Burja, ››Ljudska prava i odgoj – filozofski i etički temelji‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 11 (2/2004), str. 69-78. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/2675 (05.02.2021.).
[179] Milena Radovan Burja, ››Filozofija odgoja i odgojna uloga pričanja priča o kršenju ljudskih prava‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 24 (2/2017), str. 9-21. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/199981 (05.02.2021.).
[180] Ibid., str. 10.

čovjekova povijesna opstanka, promišljanja sredstava i postupaka odgojnoga djelovanja i perspektiva.[181] Naime, kroz priče djeca mogu učiti o nepravdi i raznim nepoštivanjima u svakodnevnom životu. S obzirom na raznolikost svijeta u kojem živimo, priče mogu pomoći djeci približiti teme moralnosti i ljudskih prava. Književna imaginacija pomaže u razvoju humanosti u demokratskom društvu. Priče sa sadržajima o ljudskim pravima mogu nas potaknuti na društvenu promjenu i na reagiranje na tuđu patnju. Kada čovjek dobije uvid u tuđu patnju, često razvije osjećaj odgovornosti i potrebe za što bržim i boljim rješavanjem problema. Priče svakako treba prilagoditi uzrastu djeteta, ali važno je od rane dobi pričati priče koje imaju moralnu dimenziju. Poželjno je da dijete razvije osjećaj za nepravdu i želju za pomoć drugima oko sebe, odnosno pričama se potiče razvoj moralne svijesti i osjetljivost na pitanja ljudskih prava.

4.6. Odgoj za kritičko mišljenje

Vezom između mišljenja i odgoja najdetaljnije se bavio John Dewey. Razlikovao je obično mišljenje utemeljeno na uvjerenjima od reflektivnog mišljenja koje je danas poznatije pod pojmom kritičko mišljenje. Jedan od glavnih ciljeva odgojno-obrazovnog sustava je razviti sposobnost mišljenja kod djece. Međutim, u praksi to često izgleda drugačije tako što se djecu više forsira učiti definicije napamet nego promišljati o njihovu sadržaju. Kako bi se kritičko mišljenje provodilo ispravno, potreban je veliki trud učitelja, ali i promjene u školskim kurikulima.

> *Odgojem trebamo sublimirati sve prepreke uočene u društvenim i individualnim danostima. Tek tada ih odgoj transcendira. Ako je odgoj put od stanja heteronomije prema autonomiji, trebamo poći od uočavanja temeljnih zapreka u komunikaciji i otklanjati izvore nesigurnosti i moralne patnje. U sagledavanju uzroka odgojne krize valja uzimati ukupnost utjecaja kojima su djeca i mladi izloženi u svojoj sociokulturnoj sredini. Kriza odgoja najočitija je u krizi identiteta. Osobnog i nacionalnog. Uočavajući ovu zakonomjernost, tek tada odgoj postaje intencionalni proces, kojim nastojimo ostvariti ciljeve, norme i vrijednosti pojedinca i zajednice.*[182]

Mladi danas izloženi su prekomjernoj medijskoj manipulaciji mada toga često nisu ni svjesni. Zbog neodgovarajućeg odgoja i nepostojanja etičkih načela, djeca lako zastranjuju u mrežu manipulacije. Manipulacija se očituje kroz površne sadržaje, reklame o potrošnji i jednostavne informacije. Najlakša meta upravo su mlade osobe i djeca zbog njihovog senzibiliteta i još

[181] M. Radovan Burja, *Filozofija odgoja i odgojna uloga pričanja priča o kršenju ljudskih prava,* str. 11.

[182] Zlatko Miliša, Bruno Ćurko, ››Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija‹‹, *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima* 4 (7/2010), str. 57-72.

neizgrađenog karaktera. Uloga odgajatelja ovdje je presudna. Odgajatelj djeci nudi dublje sadržaje i više ideale. Društvena zbivanja, osamostaljenjem filozofije odgoja kao samostalne discipline te sve veći utjecaj medija na mlade ljude filtriran kroz mnoštvo autora, omogućila su da je kritičko mišljenje postalo, barem teoretski, nužno u sustavima odgoja i obrazovanja.[183] Matthew Lipman, kao jedan od najpoznatijih suvremenih teoretičara kritičkog mišljenja, tvrdi da cilj kritičkog mišljenja nije da svi misle jednako, već da evaluiramo i svoje i tuđe mišljenje i da kvalitetno promišljamo o događajima i problemima. Kritičko mišljenje posebno je dobilo na važnosti razvojem demokratskih društava koje zagovaraju slobodu i jednakost svih članova. Ovakav način razmišljanja treba započeti već unutar obitelji, a usavršiti se u odgojno-obrazovnom sustavu. Pojedinac koji razvije kritičko mišljenje, s lakoćom će prepoznati oblike manipulacije i lakše će odbacivati lažna i nametnuta načela, a prihvaćati prave vrijednosti.

[183] Z. Miliša, B. Ćurko, *Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija*, str. 68.

ZALJUČAK

Odgoj i obrazovanje postoji koliko i čovjek. Iako se u prvim zajednicama odgojem nije bavilo u stručnom smislu, on se spontano razvijao i mijenjao kako se mijenjalo društvo. Tijekom povijesti značajno se promijenila uloga djeteta i odgajatelja. U starom vijeku od djeteta se očekivala bezuvjetna poslušnost i pokoravanje, a razvojem društava, slika se okrenula. Dijete je dospjelo u središte odgojne pažnje, dobilo je priliku slobodnog djelovanja te ga se potiče na izražavanje mišljenja o svakodnevnim situacijama.

Cijeli ovaj proces razvoja odgojno-obrazovnog sustava doveo nas je do dvadeset prvog stoljeća i inovacija koje nismo mogli zamisliti samo pedesetak godina unatrag. Nevjerojatne računalne tehnologije omogućile su značajan pomak u znanju. Od učenika danas očekuje se veća odgovornost i sposobnost upravljanja učenjem. Promjene koje su se dogodile u tehnološkom svijetu direktno su utjecale na potrebu za promjenom u školstvu. Osim što se moralo reorganizirati nastavni sustav, osigurati dodatna sredstva za funkcioniranje cjelokupnog procesa i promijeniti načine prenošenja znanja, morali su se promijeniti i nastavni ciljevi. Naime, osim velike usmjerenosti na obrazovne ciljeve i želju da se ide ukorak s napretkom društva, nužno je bilo donijeti odgovarajuće odgojne ciljeve koji će pomoći djeci ne gubiti se u ubrzanom ritmu okoline.

Iz ovog razloga, filozofija odgoja inzistira na razvoju kritičkog mišljenja kojeg su provodili i antički filozofi. Kao što veliki filozof odgoja Milan Polić kaže, svrha istinskog odgoja je u razvijenoj osobnosti pojedinca. Odgoj treba biti poticaj razvitku djetetove osobnosti što podrazumijeva i slobodu. Filozofija odgoja posebno se ograđuje od sveprisutne manipulacije i instrumentalizacije odgoja, te inzistira prvo na odgajateljevu samoodgoju kako bi bio sposoban uložiti napor u drugog pojedinca i pomoći mu izgraditi osobnost. Danas je odgoj djeteta jedan od najzahtjevnijih i najosjetljivijih zadataka, stoga roditelji i odgojno-obrazovni sustav više nego ikada trebaju uložiti sve napore kako bi buduće generacije odrastale u pozitivne, tolerantne i ustrajne ljude.

Literatura

1. Alić, S. ››Odgoj za odgovornost‹‹. U: Alić, S. (ur.) *Na sjeveru s Pavlom Vuk-Pavlovićem*, Zagreb, Sveučilište Sjever i Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, 2018./2019., str. 61-71.
2. Aristotel, *Politika*, preveo Tomislav Ladan, Globus i Sveučilišna naklada Libar, Zagreb 1988.
3. Benić, Đ., ››Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel‹‹, *Ekonomska misao i praksa* 2 (2016), str. 337-354. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/171467 (27.01.2021.).
4. M. Brčić Kuljiš, A. Lunić, ››The Democratic Context of School Governance: External and Internal Stakeholders' Perspectives‹‹. U: Nikša Alfirević; Josip Burušić; Jurica Pavičić; Renata Relja (ur.), *School Effectiveness and Educational Management*, Palgrave Macmillan, Cham, 2016., str. 125-144.
5. Cikovac D. Odnos pedagogije i praktične filozofije u antičkoj filozofiji. U: Milanović, Ž. (ur), *Konteksti: Treći međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka,* Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, 2015., str. 577-592.
6. Čehok, I., *Filozofija odgoja: izbor tekstova hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb 1997.
7. Dewey, J., *Democracy and education*, the Pennsylvania State University, Pennsylvania State 2001.
8. Golubović, A., ››Filozofija odgoja‹‹, *Riječki teološki časopis* 36 (2/2010), str. 609-624. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/121849 (20.01.2021.).
9. Golubović, A., ››Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj‹‹, *Acta Iadertina* 10 (1/2010), str. 25-36. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/190111 (29.01.2021.).
10. Golubović, A., ››Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije odgoja‹‹, *Odgojno-obrazovne teme* 1 (1-2/2018), str. 141-162. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/211024 (04.02.2021.).
11. Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije: knjiga III,* preveli Laura Blažetić, Juraj Bubalo i Branko Malić, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb 2006.
12. Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije, knjiga IV,* preveo Dražen Pehar, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb 2007.

13. Guthrie, W. K. C., *Povijest grčke filozofije, knjiga VI*, preveo Luka Boršić, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb 2007.
14. Jozić, M., ››Pajdeja u Platonovoj državi‹‹, *Latina et Graeca* 2 (12/2011), str. 5-14. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/226388 (27.01.2021.).
15. Karahasanović, M., ››Uloga umjetnosti u vaspitanju prema Aristotelu‹‹, *Arhe* 25 (29/2018), str. 159-175. Dostupno na: http://arhe.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/article/view/2225 (27.01.2021.).
16. Kitcher, J., ››John Dewey, radikalni filozof‹‹, *Filozofska istraživanja* 31 (1/2011), str. 7-9. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/72734 (18.01.2021.).
17. Kokić, T., *Pregled antičke filozofije*, Naklada Breza, Zagreb 2015.
18. König, E. Zedler P., *Teorije znanosti o odgoju*, preveo Vladimir Adamček, Educa, Zagreb 2001.
19. Kristović, I., *Disciplina i autoritet u odgojnim razmatranjima Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua* (diplomski rad), Filozofski fakultet, Zagreb 2020. Dostupno na: https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffzg%3A3468 (22.02.2021.).
20. Krstić, J., ››Problemi unutar Platonove filozofije odgoja i obrazovanja: uvjetovanje i dvoznačnost u pisanju‹‹, *Didaskalos: časopis udruge studenata pedagogije filozofskog fakulteta* 3 (3/2019), str. 45-54. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=341359 (27.01.2021.).
21. Krznar, T., Filipović, N.I., *Vrč i šalica; filozofijska vivisekcija problema odgoja i obrazovanja*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2015.
22. Marasović, T., ››Upotreba metode Sokratovih krugova u nastavi‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odogoja* 19 (2/2012), str. 89-100. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/103689 (05.02.2021.).
23. Martinić, I., *Sokratova vještina kao način življenja* (završni rad), Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2018. Dostupno na: https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A1518 (22.02.2021.).
24. Metesi Deronjić, Ž., ››Filozofija u pjesništvu Pavla Vuk-Pavlovića‹‹, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 42(84) (2/2016.), str. 421-452. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/178836 (28.02.2021.).
25. Miliša, Z., Ćurko, B., ››Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija‹‹, *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima* 4 (7/2010), str. 57-72. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/55353 (05.02.2021.).

26. Perić, Z., ››Promišljanje slobode u Kantovu djelu‹‹, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 11 (2/2011.), str. 279-291. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/106396 (22.02.2021.).
27. Polić, M., *K filozofiji odgoja,* Znamen i Institut za pedagogijska istraživanja, Zagreb 1993.
28. Polić, M., ››Pavao Vuk-Pavlović i filozofija odgoja u Hrvatskoj‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 11 (4/2011.), str. 75-78. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/6120 (28.02.2021.).
29. Popper, Karl L., *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, preveo Dražen Karaman, Kruzak, Zagreb, 2003.
30. Platon, *Država,* preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002.
31. Radovan Burja, M., ››Ljudska prava i odgoj – filozofski i etički temelji‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 11 (2/2004), str. 69-78. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/2675 (05.02.2021.).
32. Radovan Burja, M., ››Filozofija odgoja i odgojna uloga pričanja priča o kršenju ljudskih prava‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 24 (2/2017), str. 9-21. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/199981 (05.02.2021.)
33. Ross, D., *Platonova teorija ideja*, preveo Filip Grgić, Institut za filozofiju, Zagreb 1998.
34. Rousseau J. J., *Emile or On Education*, Basic Books, USA 1979.
35. Russell, B., *Povijest zapadne filozofije*, prevela Danira Parenta, Zagrebačka naklada/Ibis grafika, Zagreb 2010.
36. Senković, Ž., ››Aristotelov odgoj za vrline‹‹, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 13 (2/2006), str. 43-61. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/8958 (28.01.2021.).
37. Senković, Ž., ››Kantova teorija odgoja u etičkoj perspektivi‹‹, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 13 (1/2011.), str. 135-144. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/79796 (27.02.2021.).
38. Strauss L. Cropsey J. ur., *Povijest političke filozofije,* prevela Mirjana Paić-Jurinić, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2006.
39. Subotić, M., *Filozofija odgoja Johna Deweya* (diplomski rad), Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2019.
40. Šalaj, B., ››Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država‹‹, *Politička misao: časopis za politologiju,* vol.39/no.3 (2002), str. 127-144. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/23705 (6.2.2021.).

41. Vukasović, A., *Pedagogija,* Hrvatski katolički zbor „Mi“, Zagreb 2001.
42. Windelband, W., *Povijest filozofije,* preveli Nada Šašel, Danko Grlić i Danilo Pejović, Naprijed, Beograd 1974.
43. Wringe, C., *Democracy, Schooling and Political Education*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York 2012.
44. Zagorac, I., ››Vrednote i stvaralaštvo u filozofiji Pavla Vuk-Pavlovića‹‹, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 14 (1/2012.), str. 298-305. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=149203 (28.02.2021.).
45. Zorić, V., ››Pragmatistička koncepcija vaspitanja Džona Djuija‹‹, *Pedagogija* 3 (10/2018), str. 396-405. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/322644514_Pragmatisticka_koncepcija_vaspitanja_Dzona_Djuija (03.02.2021.).
46. Žarnić, B., *Studij filozofije kao pedagogijske humanističkog obrazovanja*,. Sveučilište u Splitu, Split 2015. Dostupno na: (PDF) Studij filozofije kao pedagogija humanističkog obrazovanja (researchgate.net) (27.01.2021.).

Internetski izvori:

1. Instrumentalizam U: Hrvatska enciklopedija
   Dostupno na: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27570 (18.01.2021.)
2. J. J. Rousseau U: Hrvatska enciklopedija
   Dostupno na: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53500 (13.01.2021.)
3. John Dewey U: Stanford Encyclopedia of Philosophy
   Dostupno na: https://plato.stanford.edu/entries/dewey/ (18.01.2021.)

Sažetak

U radu se govori o problematici shvaćanja odgoja ovisno o društvenim, a s time i povijesnim okolnostima. Odgajanje djeteta je povijesna zadaća ljudske zajednice. Svako vrijeme nosilo je svoje viđenje najboljeg mogućeg odgoja. Sofisti su zaslužni za postavljanje odgoja u centar filozofske pažnje i nakon njih odgoj se počinje promatrati iz drugog kuta. On postaje bitan element (ako ne i najvažniji) funkcioniranja čitave zajednice, odnosno države. S obzirom da još uvijek ne postoje univerzalna načela valjanog odgoja, teško je sa sigurnošću dati popis pravila koja treba slijediti. No, filozofi odgoja kroz povijest, a naročito u suvremeno doba, ostvarili su značajne pomake na polju odgojno-obrazovnog sustava. Zahvaljujući naprednom razmišljanju Rousseaua i Deweya, dijete se promatra kao ključan element odgoja koje ima pravo i mora aktivno sudjelovati u cijelom procesu odgoja. Metode i pristupi u odgoju više nisu ukalupljeni kao što su bili u samom začetku ove grane, već se potiče kritičko mišljenje, kreativnost i inovativnost koje će omogućiti pozitivan napredak djeteta.

Ključne riječi: odgoj, društvo, filozofija odgoja, kritičko mišljenje, inovativnost

Abstract

In this paper, we are discussing the issue of understanding education that depends on social and, hence, historical circumstances. Raising a child is a historical task of the human society. Each (historical) time carried its own vision of the best possible upbringing. We thank Sophists for placing education at the center of philosophical attention and, because of them, the perspective on education was given a different point of view. It becomes the important element (if not the most important) of the functioning of the entire community, ie the state. Given that there are still no universal principles of valid upbringing, it is difficult to give a list of rules to follow with certainty. However, philosophers of education have made significant progress in the field of educational system throughout history and especially in modern times. Thanks to advanced thinking of Rousseau and Dewey, the child is seen as the key element of education the has the right and must actively participate in the whole process of education. Methods and approaches in education are no longer molded as they were at the very beginning of this branch, but one is encouraging critical thinking, creativity and inovation that will enable the positive progress of the child.

Key words: education, society, philosophy of education, critical thinking, inovation

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MARIJA NILOŠ, kao pristupnik/(pristupnica) za stjecanje zvanja magistra/(magistrice) HRVATSKOG JEZIKA I FILOZOFIJE, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 23.03.2021.

Potpis Nilos M.

Obrazac I.P.

Izjava o pohrani završnog/diplomskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: MARIJA MILOŠ

Naslov rada: RAZVOJ FILOZOFIJE ODGOJA KROZ POVIJEST I UTJECAJ NA SUVREMENU FILOZOFIJU ODGOJA

Znanstveno područje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Znanstveno polje: FILOZOFIJA

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada:

izv. prof. dr. sc. MARITA BRČIĆ KUJIŠ

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

_____

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva:

izv. prof. dr. sc. MARITA BRČIĆ KUJIŠ, izv. prof. dr. sc. TONČI KOKIĆ, doc. dr. sc. BRUNO ĆURKO

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu
b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)
U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: SPLIT, 23.03.2021.

Potpis studenta/studentice: Milos M.